

Research Paper

A Comparative Study of the Memorial Representation of Russia and Britain in the Social and Governmental Spheres in Iran

Saman Fazeli¹

1. Ph.D. Student in International Relation, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University

DOI: [10.22034/ipsa.2022.455](https://doi.org/10.22034/ipsa.2022.455)

Receive Date: 15 October 2021

Revise Date: 09 January 2022

Accept Date: 06 February 2022

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract

In Iran's foreign policy, the non-intervention principle is beyond the legal principle and has a fundamental aspect in Iranian philosophy and worldview in its view of the outside world. It is as if the primary function and primary concern in relation to outside borders is to combat foreign intervention, rather than cooperation or interaction. This perception has led to the formation of a phenomenon that in this study has been called "the metamemory of stranger intervention". Two examples of the most important audience of Iranian memories in this regard are Russia and Britain. However, the foreign policy of the Islamic Republic of Iran has both extroverted and active aspects and has also established relations with the great powers and even its historical enemies according to their political, security and economic needs. The question of this research is what is Iran's politics of memory towards Russia and Britain? In response, it is said that Iran's memory policy towards Britain is based on the "politics of remembrance" of past hostilities and has full legitimacy due to consensus memories and the matching of formal and informal memory, but in relation to Russia it is based on the politics of forgetting and the use of silencing techniques and alternative narration, but this approach has created resistance in the realm of informal memory and the attitude of inconsistency between the present orientation and the common perception of people's memories of Russia has provoked social reactions and delegitimize the development of relations with Russia.

Introduction

During the 26 centuries of Iranian history, 1080 wars have taken place between Iran and foreign countries. These wars have led to the formation of a phenomenon known as "xenophobia." The expansion of Iran's foreign relations

◆ ◆
– Corresponding Author:

Saman Fazeli, Ph.D.

E-mail: samanfazeli43@yahoo.com

in modern era has evolved in interaction with the world's largest colonial powers, namely Britain and Russia. Their interventions in Iran ranged from the smallest affairs of the country to the retention of the prime ministers and even the king himself. The general effects of these interventions were the intensification of pessimism towards foreigners, and its special effect was the persistent pessimism of Iranians towards Russia and Britain. For more than two centuries, the memories of these interventions have been widely reproduced, and governmental and non-governmental actors have used the political dimension of the memories of Russia and Britain in line with their goals. The question of this research is what is the politics of memory of the Government of the Islamic Republic of Iran toward Russian and British historical interventions and to what extent has this policy been accepted in the social sphere? The hypothesis of this article is that the representation of British memories in the public sphere is based on the "politics of remembrance" of past hostilities and has full legitimacy in the social sphere due to the matching of formal and informal memories, but the representation of government memories of Russia is based on "politics of Forgetting" and because of the inconsistency of governmental orientation with the common perception of people's memories of Russia, they have opposed the government's memorial orientation.

In this study, British and Russian memory is examined using the two concepts of "consensus memories" and "imposed memories". The memory of the British interventions is a consensus memory and there is no memory gap. The concurrence of "public memory" and "official memory" of Britain has facilitated the government's successful politics of memory. The politics of remembrance Iran's traumatic memories of Britain through "memory practices" legitimizes the current hostile orientation. In contrast, the Islamic Republic of Iran, in line with its current goals and needs, seeks to further develop relations with Russia. Therefore, it has tried to adapt the past to the present approach, and in this regard, through memory practices, it has adopted the politics of forgetting and imposing a new memories of Russia. However, this approach has led to the perception of a "memory threat" in some parts of society. Imposed memory means forcing memories from above in which government interpretations are not approved by a large section of society. Thus, non-governmental memory agents, through the politics of remembrance in social spaces from below against the politics of forgetting from above, they recall bad memories of Russia and thus show their memorial resistance to the government's approach.

Methodology

The method used in this research is comparative and the method of data collection is the use of reliable library and Internet resources.

Result and discussion

The conspiratorial view of British behavior and the exaggerated role of this country in the developments in Iran is not limited to the post-revolutionary period, and from the time of the Iran-Russia wars to the Corona era, this tendency has existed among Iranian officials. The Government of the Islamic

Republic of Iran has used the following six memory practices in order to advance its anti-British memory policy:

Schools: In textbooks, Britain has been the most important and destructive country in the contemporary history of Iran. The history of Britain's atrocities from the separation of Herat from Iran to British aid to Saddam in Iran- Iraq war has been described.

National Days: September 4, which coincides with the day of the martyrdom of Rais Ali Delvari, is marked in the Iranian calendar as the "National Day against British Colonialism."

Media: The government has used various media tools, as the most important means of transmitting governmental memories, to socialize the memories of the people towards Britain.

Monuments: Museums are one of the most important places of memories that play an important role in internalizing and biographizing memories to the audience by objectifying memory and offering live experiences. The Rais Ali Delvari Museum, which was his residence, is one of the most active and popular museums, which is visited by about three thousand people daily.

Memorial Laws: In the "Law on Legal-Political Pursuit of the Role and Intervention of the United States and Britain in the Coup d'etat of 1953 coup d'état against the National Government of Iran", the government is obliged to receive compensation for the USA and Britain.

Public Space: In the politics of naming in cities and public spaces, the memory of the British intervention is well connected with the daily life and lived experience of the people.

memorial representation of Britain in urban space (Ferdowsi Square, Tehran)

The government's politics of memory toward Britain, mentioned above, has full legitimacy in the social sphere. Even in the society, there are more hostile tendencies than in the government. Memory practices, of which language and

proverbs are the most important pillars, convey the feelings of friendship and enmity on a daily basis. In Persian, as the house of thought and the place of construction of social life, the proverb of the deceitful man is "Churchill" or the term "old fox" is very common to refer to Britain. The output of this policy is to consolidate and intensify the hostile attitude towards Britain at the social level. Such strong social foundations have been an important factor in stabilizing foreign policy and preventing possible changes in Iran-Britain relations. When the government tried to relatively improve relations with Europe and Britain, it faced a negative social reaction. Protest against the reopening of the British Embassy on September 23, 2015, Protest against the Queen's birthday on June 13, 2020, Protest against the presence of the British Ambassador in the gatherings related to the crash of the Ukrainian plane on January 13, 2017, Protest against the British Ambassador's trip to Yazd on October 1, 2016 show the role of negative memories in the people's opposition to improving relations with Britain.

On the contrary, the government has tried to change the past relations with Russia to its current goals by adopting a policy of Forgetting. Silencing of the past is a technique used for reconciliation. This technique believes in the "therapeutic effect of oblivion" because the passage of time heals psychological wounds and seeks to leave the trauma and violence of others to collective forgetfulness to enable reconciliation. Russia's representation in different memorial practices such as memorial laws, national days, public spaces, and monuments has been completely silenced. The national calendar includes 11 national days in remembering bad memories of the United States and Britain. However, in the Iranian calendar, anniversaries such as the signing of Treaty of Turkmenchay, the bombing of the shrine of Imam Reza, the attack on Tabriz and the execution of Seqat-ol-Eslam Tabrizi, the 1908 bombardment of the Majlis, and the occupation of Azerbaijan have been silenced. No anti-Russian posters, murals, banners and billboards were found in the public and urban areas.

The Government of the Islamic Republic of Iran seeks the comprehensive development of relations with Russia. While the very negative memorial image of Russia among most sections of Iranian society is widely recalled. Events related to Russia are even more prominent than Britain because the negative historical picture of Britain is a general one, but memories of Russia are event-oriented, with many events related to Russia becoming the most important political symbols of humiliation Interventions of strangers. Due to the continued existence of Russia, as one of the great powers of the world, and the strategic Iran-Russia relations, memories of Russia are considered to be closely related to today, explaining the nature of current Russia and its relationship with Iran. Thus, through the above-mentioned procedures and narratives, the government seeks to reconcile the past with the present and reduce social opposition to the development of relations with Russia.

But this memory approach of the government has little legitimacy in the people views. The memory of Russia is one of the most vivid historical memories of Iranians towards a foreign country. For more than a hundred years, influential memory actors have been spreading negative representations of memory about

Russia. In this approach, historical memories connect Turkmanchay with not delivering the S300 to Iran, negligence in the Bushehr Nuclear Power Plant and the Corona vaccine. 150 years before the capture of the US embassy and the hostage crisis in 1979, the Iranians occupied the Russian embassy and killed its ambassador, Griboyedov. Griboyedov was an arrogant person, he insulted the Iranian customs, he did not take off his shoes in front of the Shah and was considered a symbol of Turkmenchay.

After the Islamic Revolution, the Iranian people, along with very negative memories of Britain and the United States, also had bitter memories of Russia / Soviet Union and began to express them publicly. at the beginning of the Islamic Revolution, foreign policy was hostile to the Soviet Union. The social and governmental memory approach was also fully aligned, but in later years the government introduced new memorial narration to allow for the development of relations with Russia. but this approach was not in line with the tendencies of sections of society. In cases such as the " Treaty on the basis for mutual relations and the principles of cooperation between the Islamic Republic of Iran and the Russian Federation", the "Caspian Legal Regime Convention", the Iranian President's visit to Russia in January 1400, etc., memory variable has been one of the reasons why people oppose the development of relations with Russia.

Conclusion

The purpose of this article was to analyze the complexities of interacting with strangers, about whom there are deep-rooted and negative memories that are alive in the public sphere. Memoirs of Russia and Britain are vivid and influential. In relation to Britain, the horizons of the governmental and social memory are in line. Thus, people who see Churchill as a symbol of cunning or call Britain an old fox sympathize with the government's representation of negative memories of Britain. For this reason, the government's hostile approach to foreign policy is legitimized. But there is no consensus between the government and society on the memory of Russia. In formal memory, In line with the past with the current approach, there is a rupture of memories, but in the informal sphere there is a continuum of memories. People's memory resistances are shaped by negative representations in order to face memory threats. The government is trying to re-socialize the memories of the people and convince the public that Russia has separated from its history and doesn't intend betray Iran again. But people think of Russia as they did in the past; That is, an aggressive and traitorous country that easily turns its back on Iran and makes this country a compromise in its interests as a playing card. Thus, the government's attempt to develop relations with Russia is faced with memorial opposition among considerable sections of the population. It is important to note that, given that memory is a "relational" concept, the acceptance of a new memory narrative requires the adoption of an appropriate politics of memory by Russia, including the implementation of procedures related to transitional justice and politics of regret. Making credible "Russian change" and healing deep-rooted wounds and resentments of Russia does not simply require one-sided claims, but requires practical actions such as a formal apology and compensation to Iran.

Key word: Politics of memory, Xenophobia, Iran, Russia, Britain

References

Abrahamian, Yarvand; Ashraf, Ahmad and Homayoun Katozian, Mohammad Ali (2013), *Essays on Conspiracy Theory in Iran*, translated by Mohammad Ebrahim Fattahi, Tehran: Ney.

Adorno, Theodore; Hobsbawm, Eric; Saeed, Edward; Gliouch, Gram and Kilby, Jane (2017), *Memory, History and Trauma*, Translated by Sepideh Borzoo, Tehran: Red Wisdom.

Ariely, Gal (2019), "National Days, National Identity, and Collective Memory: Exploring the Impact of Holocaust Day in Israel", *Political Psychology, Vol. 0, No. 0*.

Cherviatsova, Alina (2020), "Memory as a battlefield: European memorial laws and freedom of speech", *The International Journal of Human Rights*.

Bahar, Mohammad Taghi (2008), *Poetry Divan*, Tehran: Negah.

Behnoud, Massoud (2006), *275 days of 275 days of Bazargan*, Tehran, Tehran: Elm.

Craik, Tulving (2020), *The Oxford Handbook of Memory*, Oxford University Press

Davoodi, Ali Asghar (2012), "The role of collective memory in the occurrence of ethnic conflicts", *Sociology of Iran*, Volume 13, Number 1-2, p.130-152.

farsi.khamenei, (11/14/1373), "Statements in Friday Prayer Sermons", available: <https://khl.ink/f/2739>.

Farzbad, Mohammad Mehdi, Choupudasti, Haidar (1397), "Collective Memory of Generations from the Iran-Iraq War", *Cultural Studies and Communication*, 14th year, No. 50.

Farzbad, Mohammad Mehdi, Rezaei, Ahmad and Choobdasti, Haidar (1397), "Collective Memory and Iranian Identity", *National Studies*, 73, Year 19, No. 1.

Fattahizadeh, Abuzar (2016), "Politics of Memory: An Introduction to a New Approach to Politics and History", *Politics*, 46 (4).

IRNA (02/02/2020), "Kazem Jalali: Many in the West are reluctant to develop Iran-Russia relations", available: www.irna.ir/news/83759204/.

Jaskulowski, Krzysztof (2017), "Politics of memory in Upper Silesian schools: Between Polish homogeneous nationalism and its Silesian discontents", *Memory Studies*.

Javadi Yeganeh, Mohammad Reza; Borzoo, Sepideh and Shahidi, Mahshid (2016), *The Politics of Memory in Urban Space: A Case Study of Post-*

- Revolutionary Museums in Tehran», *Culture-Communication Study*, 17 (34).
- Jõesalu, Kirsti and Kõresaar, Ene (2013), "Continuity or Discontinuity: On The Dynamics of Remembering "Mature Socialism", *Estonian Post-Soviet Remembrance Culture*, *Journal of Baltic Studies*, Vol. 44, No. 2, pp. 177-203.
- Karimi, Ali (2013), "Collective Memory and the Identification Process: Some Policy Reflections", *National Studies*, Fourteenth Year, No. 2.
- Katz, Max (2013), "Sites of Memory in Hindustani Music: Yusuf Ali Khan and the Sitar Shops of Lucknow", *Ethnomusicology Forum*, Vol. 23, No. 1, 67-93.
- Kazemi, Kazem and Mostafa Pour, Ali (2013), "The collective memory of the Kurdish people and its relationship with the attitude of the identity system", *Sociology of Iran*, Fourteenth Year, No. 1, pp. 172-142.
- Khabaronline(19/2/2022) The document of the difference between Russia today and Russia in the Qajar period from the point of view of a member of the Foreign Policy Commission of the parliament", available: khabaronline.ir/news/1594406.
- Langenbacher, Eric (2010) *Power and the Past Collective Memory and International Relations*, Washington, D.C., Georgetown University Press
- Lavinia Stan and Nadya Nedelsky, (2015) *Post-Communist Transitional Justice: Lessons from 25 Years of Experience*, Cambridge: Cambridge University Press,
- Maria Mälksoo (2017), "Memory Must Be Defended': Beyond the Politics of Mnemonical Security", *Security Dialogue*
- Milani, Abbas (2013), *the Shah*, Toronto: Persian Circle.
- Ram, Haggay (2000), "The immemorial Iranian nation? School textbooks and historical memory in post-revolutionary Iran", *Nations and Nationalism* 6 (1), pp. 67-90.
- Rasouli, Mohammad (2015), " the external relations of the Armenian Diaspora based on the concept of collective memory". *Social Sciences Quarterly*, Volume 25, Number 70.
- Rusu Mihai, Stelian (2017), "Transitional Politics of Memory: Political Strategies of Managing the Past in Post-communist Romania", *Europe-Asia Studies*.
- Schudson, Michael (1997), "Lives, laws, and language: Commemorative versus non-commemorative forms of effective public memory", *TheCommunication Review*, Vol. 2(1).
- Shamim, Ali Asghar (2008), *Iran during the Qajar Dynasty*, Tehran: Behzad
- Shariati, Sara and Soroushfar, Zohreh (2016), "Study of time policy in the

Iranian calendar in the years after the Islamic Revolution", *Social Studies and Research in Iran* / Volume 6, Number 1, p. 89-67.

Snyder, Timothy (2004), *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*, New edition, Connecticut: Yale University Press

Sodaro, Amy (2018), *Exhibiting Atrocity, Memorial Museums and the Politics of Past Violence*, New Brunswick, Camden, and Newark, New Jersey, and London: Rutgers University Press.

Student News Network (2016), "Velayati: Turkmanchay also had a Persian version, but it did not have a JCPOA! / Mossadegh was optimistic about the United States and got the answer / We will maintain Iran's missile power and regions blindly in the eyes of the United States, Available: snn.ir/002t7j .

Tabnak (02/16/2020), "Provincial: Opponents of Iran-Russia Relations Believe in the West", Available: tabnak.ir/004PBv.

tarikhirani (04/04/2011), "The Story of Removing the Slogan of Death to the Soviet Union as Narrated by the Former Iranian Ambassador to Moscow", available: <http://tarikhirani.ir/fa/news/825>.

Verovšek, Peter J (2016) " Collective memory, politics, and the influence of the past: the politics of memory as a research paradigm", *Politics, Groups, and Identities*.

Verovsek, Peter J (2017), "Memory, Narrative, and Rupture: The Power of the Past as a Resource for Political Change", *Memory Studies*.

Wang, Zheng (2018), *Memory Politics, Identity and Conflict Historical Memory as a Variable*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Williams, Jame (2014), *(Re)Constructing Memory: School Textbooks*, Washington: George University.

Wills, John S. (2005), "Some people even died': Martin Luther King, Jr, the civil rights movement and the politics of remembrance in elementary classrooms", *International Journal of Qualitative Studies in Education*, Volume 18, Issue 1.

بررسی تطبیقی بازنمایی خاطراتی روسیه و انگلیس در حوزه‌های اجتماعی و دولتی در ایران

سامان فاضلی^۱

۱. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/apidetails/230E1350B3475DCA/0%

20.1001.1.1735790.1400.17.1.7.3

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۷/۲۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۰/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۷

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

سیاست خارجه،

بیگانه‌هراسی، ایران،

روسیه، انگلیس

در نگرش ایرانیان، در سطح دولتی و اجتماعی، اصل عدم‌مداخله، فراتر از یک اصل حقوقی است و حساسیت به مداخله بیگانگان، تا جایی است که یکی از دغدغه‌های اصلی در ارتباط با بیرون از مرزها، بیش از تعامل، مبارزه با مداخله خارجی‌ها است. این برداشت، که در خوانش هزاران سال تاریخ ایران ریشه دارد، موجب شکل‌گیری پدیده‌ای شده که در این پژوهش، «فراخاطره مداخله بیگانه» نام‌گذاری شده است. در حوزه دولتی، یادآوری تجاوزهای کشورهای خارجی، راهکار مدیریت گذشته برای تثبیت هویتی سیاست خارجی استکبارستیزانه است. باوجوداین، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، به اقتضای نیازهای روز، روابطی را با قدرت‌های بزرگ و حتی با دشمنان تاریخی خود، از جمله روسیه و انگلیس، برقرار کرده است. پرسش پژوهش حاضر این است که «رویکرد خاطراتی دولت در رابطه با خارجه مداخله‌های روسیه و انگلیس چیست؟» و «این رویکرد تاجه‌میزان موردپذیرش اجتماعی قرار گرفته است؟» در پاسخ گفته می‌شود، «بازنمایی خاطراتی انگلیس در حوزه دولتی مبتنی بر «سیاست یادآوری» خصومت‌های گذشته است و به دلیل تطابق خارجه رسمی و غیررسمی، از مشروعیت کامل برخوردار است، اما بازنمایی خاطراتی دولتی در قبال روسیه، مبتنی بر «سیاست فراموشی» است و به دلیل عدم تطبیق این جهت‌گیری با تصور رایج خاطراتی مردم از روسیه، با مقاومت خاطراتی روبه‌رو شده است».

نویسنده مسئول:

سامان فاضلی

پست الکترونیک: samanfazeli43@yahoo.com

مقدمه

در طول ۲۶ قرن تاریخ ایران، ۱۰۸۰ جنگ بین ایران و اقوام و کشورهای بیگانه رخ داده که موجب شکل‌گیری پدیده‌ای با عنوان «بیگانه‌هراسی» شده است. گسترش روابط خارجی ایران در دوران مدرن در تعامل با بزرگ‌ترین قدرت‌های استعماری جهان، یعنی انگلیس و روسیه، تکوین یافته است. دو کشور یادشده در قرن نوزدهم، ۳۲ درصد از سرزمین‌های کل جهان را در اختیار داشتند. مداخلات آن‌ها در ایران، از ریزترین امور مملکت تا ابقای صدراعظم‌ها و حتی شخص شاه را دربر می‌گرفت. پیامد عمومی مداخلات یادشده، بالا گرفتن نگرش منفی به بیگانگان بود و پیامد ویژه آن نیز عبارت بود از بدبینی ماندگار ایرانیان به دو کشور روسیه و انگلیس. بیش از دو سده است که خطرات این مداخلات به‌گونه‌ای گسترده بازتولید شده و بازیگران دولتی و غیردولتی در راستای اهدافشان از بعد سیاسی خطرات روسیه و انگلیس بهره برده‌اند. پرسش این پژوهش این است که «رویکرد خاطراتی دولت جمهوری اسلامی ایران در رابطه با خاطره مداخله‌های روسیه و انگلیس چیست؟» و «این سیاست تاجه‌میزان موردپذیرش خاطراتی در حوزه اجتماعی قرار گرفته است؟» در پاسخ گفته می‌شود، «بازنمایی خاطراتی انگلیس در حوزه دولتی، مبتنی بر «سیاست یادآوری» دشمنی‌های گذشته است و به دلیل تطابق خاطره رسمی و غیررسمی، از مشروعیت کامل در حوزه اجتماعی برخوردار است، اما بازنمایی خاطراتی دولتی در قبال روسیه، مبتنی بر «سیاست فراموشی» است و به دلیل عدم تطبیق این جهت‌گیری با تصور رایج خاطراتی مردم از روسیه، با مقاومت خاطراتی روبه‌رو شده است».

در این پژوهش، خاطره انگلیس و روسیه با استفاده از دو مفهوم «خاطرات اجماعی»^۱ و «خاطرات تحمیلی»^۲ بررسی شده است. خاطره مداخله‌ها و ظلم‌های مستمر انگلیس، خاطره‌ای اجماعی است و شکاف خاطراتی وجود ندارد. در طول ۱۵۰ سال اخیر، این خاطرات منفی با روایتی ثابت به‌گونه‌ای روزمره از سوی مردم و دولت بازتولید شده‌اند؛ به این معنا که امروزه نیز همان نفرتی که ایرانیان از انگلیس قرن نوزدهم داشتند و همان تعیین‌کنندگی ویرانگری که برای این کشور در امور ایران و جهان قائل بودند، تداوم یافته است. هم‌افق بودن «خاطره عمومی»^۳ و «خاطره

1. Consensual Memories
2. Imposed Memories
3. Public Memory

رسمی^۱) در قبال انگلیس، پیشبرد سیاست خاطره موفق را تسهیل کرده است. سیاست یادآوری^۲ خاطرات تروماتیک ایران از انگلیس از طریق «رویه‌های خاطراتی»^۳ موجب مشروعیت جهت‌گیری فعلی می‌شود. سیاست یادآوری، که رویکردی تقابلی جویانه است، عبارت از بازگویی و بازتولید خاطرات منفی به‌منظور مشروعیت‌بخشی به سیاست خارجی نزد مصرف‌کنندگان خاطره^۴ از طریق تسلط بر معنای گذشته است.

درمقابل، جمهوری اسلامی ایران، در راستای اهداف و نیازهای کنونی خود، درصدد توسعه فزاینده روابط با روسیه برآمده است؛ از این رو، به تطبیق گذشته با رویکرد کنونی مبادرت ورزیده و در این راستا، از طریق رویه‌های خاطراتی، به سیاست فراموشی و القای روایت خاطراتی جدیدی از روسیه روی آورده است. با این حال، این رویکرد در بخش‌هایی از جامعه، موجب ایجاد تصور «تهدید خاطراتی» شده است. خاطره تحمیلی، به معنای اجبار خاطراتی از بالا است که در آن تفسیرهای خاطراتی دولت، مورد تأیید بخش گسترده‌ای از جامعه نیست. خاطرات مردم از روسیه، از جمله «خاطرات سخت»^۵ به‌شمار می‌آید. خاطرات سخت، خاطراتی هستند که به‌گونه‌ای گسترده، بازتولید و تکرار می‌شوند؛ بنابراین، به راحتی قابل تغییر و بازتفسیر نیستند. در مواقعی که دولت در پی «گسست خاطراتی» است، اما در جامعه «تداوم خاطراتی» وجود دارد، تعارض خاطراتی به وجود می‌آید (کروگروس و همکاران، ۲۰۱۹: ۳)؛ بنابراین، کارگزاران خاطراتی غیردولتی از طریق سیاست یادآوری در فضاهای اجتماعی در مقابل سیاست فراموشی از بالا، به سیاست یادآوری از پایین روی آورده و به این شکل، مقاومت خاطراتی خود را نشان داده‌اند. روش مورد استفاده در این پژوهش، مقایسه‌ای و شیوه گردآوری اطلاعات نیز منابع معتبر کتابخانه‌ای و اینترنتی است. در ادامه، پس از شرح پیشینه و چارچوب نظری، ابتدا رویکرد خاطراتی دولت در قبال انگلیس و روسیه، بر پایه شش رویه خاطراتی مهم بررسی می‌شود و در بخش بعدی، گرایش‌های خاطراتی اجتماعی در تطابق یا تعارض با رویکرد دولتی، بررسی خواهد شد.

1. Official Memory
2. Politics of Remembrance
3. Memorial Practices
4. Memory Consumers
5. Tenacious Memories

۱. پیشینه پژوهش

فرزید و چوببستی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «حافظه جمعی نسل‌ها از جنگ ایران و عراق» وجود تفاوت‌های نگرشی و ارزشی در حافظه جمعی نسل‌ها در مورد جنگ ایران و عراق را بررسی کرده‌اند. آن‌ها با روش مصاحبه به این نتیجه رسیده‌اند که نسل قدیمی‌تر که دارای حافظه اتوبیوگرافیک از جنگ است، رویکردی آرمانی، حماسی، و نوستالژیک به جنگ دارد، اما نسل بعدی، جنگ را به شیوه‌ای ایدئولوژیک، ابزاری، و انتقادی یادآوری می‌کند.

فرزید و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود با عنوان «حافظه جمعی و هویت ایرانی»، نقش حافظه جمعی در تشکیل هویت ایرانی را توضیح می‌دهند. نویسندگان با استفاده از نظریه‌های هولباخ، ریکور، و احمد اشرف، الگویی تحلیلی در زمینه نقش حافظه جمعی بر هویت ملی عرضه می‌کنند.

آدورنو، هابزباوم، ادوارد سعید، گیلوچ، و کیلی (۱۳۹۶) در مجموعه مقالاتی با عنوان «خاطره، تاریخ و تروما؛ سیاست و ابداع خاطره»، موضوعات مهم سیاست خاطره را بررسی کرده‌اند. آدورنو، موضوع کنار آمدن با گذشته (دوره ناسیونال‌سوسیالیسم) در آلمان را واکاوی می‌کند، هابزباوم برساختگی و «ابداعی» بودن سنت‌ها را شرح می‌دهد، ادوارد سعید، کشمکش‌های اجتماعی حفظ و انکار خاطره را تبیین می‌کند، و گیلوچ و کیلی، بازنمایی خاطره را در شهر منچستر بررسی می‌کنند.

داودی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «نقش حافظه جمعی در بروز منازعات قومی»، با واکاوی رشد فزاینده بازنمایی‌های گذشته در منازعات قومی پساجنگ سرد، ضمن شرح مختصر نظریه‌های سیاست خاطره، الگو و مفاهیمی را برای تبیین کلی منازعات قومی با استفاده از نظریه‌های خاطره جمعی ارائه می‌دهد.

رم (۲۰۰۰)، نویسنده اسرائیلی، در مقاله «ملت کهن ایران؟ کتاب‌های درسی و خاطرات تاریخی در ایران پس‌انقلابی» با بررسی سیاست خاطره ایران، به این نتیجه رسیده است که برخلاف تصور رایج، انقلاب اسلامی، ایران را از «عصر ایران» به «عصر اسلام» نبرده است و دولت جدید، اساس رویکرد هویتی پهلوی، یعنی «ملت کهن ایران» و اسطوره ملت ویژه و قدیمی ایران را حفظ کرده است.

کاظمی و مصطفی‌پور (۱۳۹۲) در مقاله «حافظه جمعی قوم کرد و رابطه آن با نگرش نظام هویتی»، پس از بررسی مقاطع برجسته در حافظه جمعی مردم بوکان، برپایه نظریه

هولباخ نشان می‌دهند، به ترتیب پنج مقطع تاریخی انقلاب اسلامی، حکومت ۱۳۲۴ مه‌آباد، ملی شدن نفت، دفاع مقدس، و رویدادهای انتخابات ۱۳۸۸، بیشترین تأثیر را بر حافظه جمعی بوکان داشته‌اند و البته مؤلفه‌های سنی، مذهبی، و تحصیلات نیز در میزان تأثیرگذاری هر رخداد مهم بوده‌اند.

چوب‌بستی و همکاران (۱۳۹۶) پس از مطالعه این مسئله که آیا رویکرد خاطره یا حافظه جمعی، ویژگی‌های پارادایم بودن را دارد یا خیر، نظریه‌ها و روش‌های به‌کاررفته در این زمینه را بررسی کرده‌اند. نویسندگان استدلال می‌کنند که این رویکرد، تک‌پارادایمی یا چند پارادایمی نیست، بلکه ناپارادایمیک است.

رسولی (۱۳۹۴) در پژوهش خود با عنوان «نگاهی به روابط برون‌گروهی دیاسپورای ارمنی با تکیه بر مفهوم حافظه جمعی»، تأثیر حافظه ارمنه را بر زندگی انزواطلبانه آن‌ها در ایران بررسی کرده و نشان داده است که حافظه جمعی ارمنه، موجب شکل‌گیری شیوه زیست دیاسپورایی آن‌ها در ایران شده، روابط برون‌گروهی‌شان را تنش‌آمیز کرده، و زمینه‌ساز عدم جذب آن‌ها در جامعه بزرگ‌تر شده است.

کریمی (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان «حافظه جمعی و فرایند هویت‌یابی: تأملی سیاست‌گذارانه»، نقش پروژه‌ها و فرایندهای سیاسی کنونی را بر یادآوری و فراموشی جمعی و اهمیت هویتی حافظه جمعی، با تأکید بر نقش کارگزاران انسانی، تحلیل کرده و نشان می‌دهد که حافظه جمعی از طریق پایگاه‌های حافظه، عینی‌سازی می‌شود.

فتاحی‌زاده (۱۳۹۵) در مقاله خود با عنوان «سیاست خاطره: مقدمه‌ای بر رهیافتی نو به سیاست و تاریخ» ضمن شرح نظریه سیاست خاطره، درصدد رفع کاستی‌ها به‌منظور انجام تحقیق عملی براساس این نظریه برمی‌آید تا از طریق آن، بتوان سیاست خاطره را در رویه‌های خاطراتی نوشتاری و تصویری شرح داد.

جوادی یگانه و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «سیاست خاطره در فضای شهری: مطالعه موردی موزه‌های تأسیسی پس از انقلاب در شهر تهران»، یکی از مهم‌ترین مکان‌های خاطره، یعنی موزه‌های تهران پس از انقلاب را با استفاده از روش تحلیل گفتمان بررسی کرده‌اند. آن‌ها در این پژوهش، به تبیین نقش موزه‌های کاخ‌های سلطنتی، موزه عبرت، و... در بازسازی و بازتولید دانش تاریخی پرداخته‌اند.

کوشکی و دادبخش (۱۳۹۷) در مقاله خود به این نتیجه رسیده‌اند که شبکه‌های اجتماعی

و به‌ویژه تلگرام در ایران در آگاهی تاریخی و بازنمایی‌های گذشته تأثیرگذار هستند؛ البته به‌نظر می‌رسد که این فرضیه، فرضیه‌ای بدیهی است و بیشتر باید مفروض قرار گیرد. اینیتی^۱ (۲۰۱۵) در پایان‌نامه خود با عنوان «سیاست جشن‌های ملی در ایران پس‌انقلابی» با استفاده از نظریه سیاست خاطره نشان داده که پس از انقلاب، چرخه یادآوری سالانه جدیدی به‌وجود آمده است. به‌نظر نویسنده، «اسلامی‌سازی» تقویم، حذف ابعاد ملی‌گرایانه، و مصادره معنایی روزهای ملی باقی‌مانده، تلاش عمده‌خاطراتی نظام سیاسی پس از انقلاب بوده است.

شریعتی و سروش‌فر (۱۳۹۵) در «بررسی سیاست زمانی حاکم بر تقویم ایران در سال‌های پس از انقلاب اسلامی» با استفاده از نظریه هولباخ و هابزباوم و با بررسی توجه بیش‌ازحد دولت ایران به سیاست‌های تقویمی، بر این نظر بوده‌اند که دولت ایران، رویکردی گذشته‌نگر دارد و برپایه اعتبار گذشته در پی هویت‌یابی و مشروعیت‌بخشی به رویکرد حال خود است.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که نوشته‌ای درباره موضوع این مقاله یا دست‌کم نزدیک به آن، که ابعاد سیاسی خاطرات روسیه و انگلیس و آثار هویتی آن را بر رویکرد دولتی و گرایش اجتماعی بررسی کرده باشد، وجود ندارد. این مسئله به‌این سبب اهمیت دارد که هر نوع مباحثه و گفتمان سیاسی در فضای نخبگی و غیرنخبگی درباره روابط با روسیه و انگلیس، به‌سرعت به عرصه مباحث تاریخی کشیده می‌شود؛ بنابراین، با توجه به اهمیت خاطرات ملی ایرانیان (در عرصه رسمی و غیررسمی) از روسیه و انگلیس، این مقاله در پی پر کردن این خلأ است.

۲. چارچوب نظری پژوهش

خاطره جمعی به‌عنوان یک فرایند، فعالیت، و سازه اجتماعی، از طریق ساخت و تنظیم روایت‌های مشترک از رویدادهای گذشته، به هویت ملی شکل می‌دهد. جوامع در رابطه دیالکتیکی پیوسته میان گذشته و حال درگیر هستند و خاطره جمعی برپایه یک سرگذشت مشترک، حس تعلق به گروه را پدید می‌آورد. بنیان‌گذار مفهوم خاطره جمعی^۲، موریس هولباخ^۱

1. Intini

2. Collective Memory

است که نظریه‌هایش، به‌ویژه مفهوم «حال‌گرایی»^۲، به تدریج مفهوم سیاست‌خاطره را در رشته‌های مختلف علوم انسانی رواج داد. فهم ما از گذشته، دارای پیامدهای مهم راهبردی، سیاسی، و اخلاقی‌ای برای حال است و منازعه بر سر معنای گذشته، منازعه بر سر حال نیز هست (وروسک^۳، ۲۰۱۶: ۲). سیاست‌خاطره، عبارت است از راهبردهای سیاسی برای تطبیق گذشته با حال. خاطره تاریخی، داستانی است که گروهی از مردم به زبانی ساده درباره خودشان و پیوندشان با گذشته، حال، و آینده ذکر می‌کنند. تاریخ، محصور در بافت زمانی است، اما خاطره به گذشته، زیست دوباره می‌بخشد و مانع آن می‌شود که «گذشته در گذشته بماند» (لانگنباچر^۴، ۲۰۱۰: ۲۸).

فرانزیه سیاست‌خاطره، مبتنی بر هستی‌شناسی برساخت‌گرایانه است و هر خاطره، رژیم از حقیقت است؛ بنابراین، خاطره، همان روایت خاطره است و چیزی بیرون از روایت‌ها نیست و نمی‌توان «تناظر» روایت و خاطره را ارزیابی کرد. خاطره جمعی، با بنا نهادن یک بنیان خیالی بر پایه ارجاع به گذشته از طریق ایجاد تصویری دلخواه و تفسیری رسمی از درس‌های تاریخ عمل می‌کند. خاطرات، شکل‌پذیر و قابل‌تغییر هستند؛ بنابراین، دولت‌ها تلاش می‌کنند، خاطرات را به‌گونه‌ای روایت کنند که توجیه‌کننده شرایط جاری باشد (چرویاتسووا^۵، ۲۰۲۰: ۳). خاطره، محرک است و برای خدمت به منافع ایدئولوژیک در زمان حال و حمل‌باورهای فرهنگی خاص به آینده شکل گرفته است. به‌طور خلاصه، خاطره را «دانش احساساتی از وقایع گذشته» دانسته‌اند (وروسک، ۲۰۱۷: ۶). معنای خاطره هیچ‌گاه تثبیت نمی‌شود و همیشه به‌روزی تفسیرهای مختلف گشوده است. تفسیر نیز به موقعیت گروه‌های خاطراتی گوناگونی وابسته است که خاطرات را بر پایه علائق خود رمزگشایی می‌کنند (جاسکولوفسکی^۶، ۲۰۱۷: ۲)؛ بنابراین، مسئله خاطره جمعی، به‌عنوان طرحی هویتی، در نتیجه عاملیت انسانی تولید می‌شود و رویکردهای فعلی در قالب پایگاه‌های خاطره متبلور می‌شوند (کریمی، ۱۳۹۲: ۳).

1. Maurice Halbwachs
2. Presentism
3. Verovšek
4. Langenbacher
5. Cherviatsova
6. Jaskulowski

بین خاطره و حافظه، تفاوت‌هایی وجود دارد که باید به آن توجه کرد؛ خاطره، مفهومی جامعه‌شناسانه و گروهی است و جنبه بین‌ذهنی و فرهنگی دارد؛ اما حافظه، روان‌شناسانه و فردی است. حافظه به ساختارهای آناتومیک مغز مربوط است؛ خاطره، لزوماً به فرد و زمانه او تعلق ندارد، اما حافظه، داده‌ها و تجربه‌های شخص است؛ موفقیت و تأثیرگذاری خاطرات در یادآوری پیاپی و فراموشی عمومی آن‌ها است، حال آنکه در مورد حافظه، یادآوری زیاد و فراموشی، هردو، نوعی بیماری به‌شمار می‌آیند. با جایگزین کردن خاطره به‌جای حافظه، پژوهش‌های انجام‌شده در عرصه علوم اجتماعی، از علوم دیگر متمایز می‌شوند و در پژوهش‌های مربوط به خاطره جمعی و مطالعات خاطره، انتقال مفهومی بسیار از ترکیب‌ها و مفاهیم بهتر انجام می‌شود. اما با کاربرد حافظه، تعبیرهای نامتناسبی به‌وجود می‌آید که برخی از آن‌ها عبارتند از: مشروعیت خاطره، انتقال خاطره، خاطرات مردم، خاطره خوب و خاطره بد و... خاطرات، به‌کم‌رنگ شدن و فراموشی گرایش دارند و خاطره‌ای که کم‌رنگ شود، کارکرد اجتماعی و سیاسی خود را از دست می‌دهد. خاطره، نوعی جهت‌گیری فعال به‌سوی گذشته است؛ از این‌رو، دولت‌ها از طریق رویه‌های خاطراتی در راستای «جامعه‌پذیری خاطراتی»^۱ یا «خاطره‌پذیری»^۲ اقدام می‌کنند (باروکلو،^۳ ۲۰۱۴: ۱۴۱؛ جوسالو و کورسار،^۴ ۲۰۱۳: ۱۷۹). جامعه‌پذیری خاطراتی، عبارت است از فرایند انتقال خاطرات مسلط از سوی کارگزاران خاطره به توده گسترده‌ای از اعضای جامعه (کریک،^۵ ۲۰۰۰: ۲۸۳). خاطره، قائم به خود نیست و درجایی به‌نام «مکان‌های خاطره»^۶ زیست می‌کند. دولت‌ها، پیوسته از فهم قالبی‌شده از گذشته برای بسیج خاطره به‌عنوان یک ابزار سیاسی برای زمان حال استفاده می‌کنند. زروباول استدلال می‌کند که دانش بیشتر مردم از گذشته برآمده از فعالیت‌ها و مناسبت‌های بزرگداشتی است و نه از مطالعه رسمی تاریخ (ویلز،^۷ ۲۰۰۵: ۱۱۱). در پژوهش پیش‌رو، بررسی رویکرد خاطراتی دولت، در شش رویه خاطراتی مهم، یعنی فضای عمومی، بناهای یادبود، روزهای ملی، مدارس، و قوانین خاطره بررسی شده است.

1. Mnemonic Socialization
2. Memorialistion
3. Barrowclough
4. Jõesalu and Kõresaar
5. Craik
6. Sites of Memory
7. Wills

۱-۲. فضای عمومی

منبع اصلی خاطرهٔ جمعی، شهر است که می‌تواند همواره یک روایت خاطراتی پایدار را در معرض دید عموم قرار دهد (کاتز^۱، ۲۰۱۳: ۷۱). «سیاست نام‌گذاری^۲» فضای عمومی، روشی برای تأیید قدرت سیاسی و فرهنگی غالب بوده است. شهروندان با نام‌ها محاصره شده‌اند. تقریباً هیچ فضای عمومی (خیابان، میدان، پارک و...) یا خصوصی‌ای (مغازه‌ها، مراکز خرید، آپارتمان‌ها، و...) بی‌نام نیستند؛ بنابراین، هیچ فردی در هیچ‌جای جهان نیست که خیابان، شهر، یا کشور محل سکونت او نامی نداشته باشد. این نام‌گذاری‌های بسیار هم‌پیوند با قدرت، چنان طبیعی و شینی شده‌اند که کمتر به آن‌ها توجه می‌شود؛ مگر اینکه توسط گروه‌ها یا کشورهایی مورد مناقشه قرار گیرند یا تغییر کنند. هدف از این‌گونه نام‌گذاری‌ها، به‌جای تفکر آگاهانهٔ شهروندان، برانگیختن تعمق و توجه ناخودآگاه آن‌هاست. در اینجا سرمایه‌گذاری در گذشته بدون لزوم استناد به آن مطرح است. این رویهٔ خاطراتی، از نوع رویه‌های غیربزرگداشتی است که نسخهٔ «مجاز» تاریخ در محیط‌های عادی زندگی روزمره را مشخص می‌کند (چادسون^۳، ۱۹۹۷: ۳). رویه‌های خاطراتی دیگر، موقتی هستند، اما نام‌های عمومی بزرگداشتی، دائمی‌اند.

۲-۲. بناهای یادبود

بناهای یادبود، بیانیهٔ خاطرات قابل مشاهده‌ای هستند که به آن‌ها نماخاطره^۴ هم می‌گویند. موزه‌ها، ازجمله مهم‌ترین بناها و جذاب‌ترین مجموعه‌ها برای آموزش و سرگرمی بازدیدکنندگان به‌شمار می‌آیند. آن‌ها نمایش بی‌طرفانهٔ گذشته نیستند، بلکه در راستای اهداف ایدئولوژیکی ساخته شده‌اند و در پی «به‌صحنه آوردن^۵» خاطرهٔ ویژه‌ای هستند. موزه‌ها، وسایل نقلیهٔ خاطراتی^۶ هستند (استان و ندلسکی^۷، ۲۰۱۵: ۲۴۸-۲۳۶). تجربهٔ تأثیرگذاری که

1. Katz
2. The Politics of Naming
3. Schudson
4. Memoryscape
5. Staging
6. Memory Vehicles
7. Stan and Nedelsky

بازدیدکننده از موزه به دست می‌آورد، موجب می‌شود که خاطره عمومی را درونی کند؛ گویی رخداد موردنظر برای خود او اتفاق افتاده است و از آن، تجربه زیسته دارد و دارای نوعی وجدان ساختگی^۱ می‌شود (سودارو^۲، ۲۰۱۸: ۲۵).

۳-۲. روزهای ملی

همه کشورهای برای «ملت‌بودگی»، افزون بر سرود و پرچم، به روز ملی هم نیاز دارند. این روزها، احساسات را به درک ویژه‌ای از تاریخ پیوند می‌زنند و لحظاتی را ایجاد می‌کنند که ملت «با هم به یاد می‌آورند». روزهای ملی، معنای زندگی عمومی و شیوه‌های تفکر «درست» در مورد افراد و رویدادهای گذشته را استاندارد و همگام می‌کنند. این نوع آگاهی، برخلاف آگاهی‌های به دست آمده از کتاب‌ها، آمیخته با احساسات و اعتقادات است. این روزها، روایتی تکرارشونده‌اند^۳ که بر پایه آن، هریک از شهروندان با یک تجربه مشترک در زیست خاطراتی جامعه خود مشارکت کرده و ملت را به اجرای دوباره تاریخ در چارچوب روایت ملی ترغیب می‌کند (آریلی^۴، ۲۰۱۹: ۴).

۴-۲. قوانین خاطره

«قوانین خاطره^۵» عبارتند از: وضع قوانین دولتی برای بزرگداشت، ممنوعیت، دریافت و پرداخت غرامت، تحقیق و تفحص، و جرم‌انگاری روایت‌های بدیل درباره رخدادها تاریخی. این قوانین، در صدد عرضه نسخه رسمی و قانونی «حقیقت تاریخی» هستند؛ چیزی که از آن می‌توان با عنوان «حاکمیت خاطراتی^۶» یاد کرد (اسنایدر^۷، ۲۰۰۴: ۳۹). دولت‌ها از طریق نوعی راست‌کیشی خاطراتی، در پی به‌انحصار درآوردن روایت‌گری درباره گذشته هستند. قانون ممنوعیت انکار هولوکاست در ۱۶ کشور اروپایی و اسرائیل، از جمله قوانین تاریخی به‌شمار می‌آید. قانون، ابزار پرکاربردی است که با غربال‌گری اطلاعات مربوط به گذشته، به‌فعل

1. Prosthetic Conscience
2. Sodaro
3. Recurring Narratives
4. Ariely
5. Memory Law
6. Sovereignty Over Memory
7. Snyder

در آوردن برخی رویدادهای تاریخی، و پنهان کردن موارد دیگر، تأثیر چشمگیری در امنیت خاطراتی^۱ دارد؛ از این رو، دولت‌ها با وضع قانون، به دنبال مقابله با تهدیدهای خاطراتی هستند (مالکسو^۲، ۲۰۱۵: ۱).

۲-۵. مدارس

نخستین و طولانی‌ترین نهاد رسمی‌ای که به جامعه‌پذیری خاطراتی اقدام می‌کند، مدرسه است. تصاویر و داستان‌های مشترک درباره گذشته، از طریق متون آموزشی و سرگرمی، در ذهن کودک، ایده‌ها و احساسات ماندگاری را درباره گذشته حک می‌کنند (ویلز^۳، ۲۰۰۵: ۱۱۱). مدارس دوران مدرنیته، مجموعه‌هایی چندبعدی در رابطه کامل با ایدئولوژی رسمی نظم مستقر هستند. کتاب‌های درسی از ابزارهای مهم مدیریت گذشته‌اند که آن‌ها را «معدن طلای» سیاست خاطره‌نمیده‌اند (ونگ^۴، ۲۰۱۸: ۸۲). مدرسه، مهم‌ترین نهاد برای همگن‌سازی خاطراتی^۵ یا وحدت خاطراتی است. دولت‌ها پس از تغییرات سیاسی و انقلابی و براندازی دولت مستقر، به «براندازی گذشته^۶» نظم پیشین از طریق مدارس می‌پردازند و «گذشته جدیدی» می‌سازند (ویلیامز^۷، ۲۰۱۴: ۳۲۸).

۲-۶. رسانه‌ها

امروزه رسانه‌ها در زمره مهم‌ترین میانجی‌های انتقال خاطرات هستند. در روزنامه‌نگاری جدید و به‌ویژه در روزنامه‌نگاری سالگرد^۸، که مرز بین خبر و خاطره در آن‌ها بسیار مبهم شده است، رسانه‌ها در لابه‌لای گزارش‌های به اصطلاح بی‌طرف خود، پیوسته «اخبار گذشته» را نیز ارائه می‌دهند (نایجر^۹، ۲۰۱۹: ۴). در این زیرمجموعه، فیلم‌ها و سریال‌ها، تأثیرگذاری خاطراتی

1. Memonical Security
2. Mälksoo
3. Wills
4. Wang
5. Memorial Homogenization
6. Overthrow of the Past
7. Wiliams
8. Anniversary Journalism
9. Neiger

بسیار بیشتری دارند. عمر توجه به یک گزارش خبری، بولتن، یا میزگرد تلویزیونی، یک یا نهایتاً چند روز است؛ اما یک فیلم می‌تواند برای دهه‌ها پخش شود. به‌ویژه اینکه امروزه فیلم‌های تاریخی، بسیار مورد توجه سازندگان قرار گرفته‌اند؛ به‌گونه‌ای که از دهه ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۰، از میان ۳۰ فیلم برنده اسکار، ۱۷ مورد به مقوله‌های تاریخی یا داستان‌ها و شخصیت‌های گذشته مربوط است.

۳. فراخاطره مداخله بیگانه و بیگانه‌هراسی

فراخاطره مداخله بیگانه، در بردارنده دو مفهوم فراخاطره و بیگانه است. در زبان فارسی، «بیگانه» مفهومی بسیار منفی و همراهی و دوستی با آن بسیار نکوهیده است. در این فرهنگ، «بنده بیگانگان بودن، از مردن بدتر است» (بهار، ۱۳۸۷: ۵۵۰). فراخاطره نیز به معنای یک خاطره مرکزی و معنابخش است که خاطره‌های دیگر در چارچوب آن و در ارجاع به آن معنا می‌یابند. کشور «بیگانه»، تهدید مهمی به‌شمار می‌آید که در صدد مداخله در امور کشور است. نظریه بیگانه‌هراسی، مسئله تهدیدآمیز تلقی کردن بیگانگان را عمومیت می‌بخشد و آن را ذاتی، پیشینی، و مفروض می‌انگارد و مبتنی بر تأثیر تعیین‌گرایی تاریخی بر حال است؛ درحالی‌که، بر پایه نظریه سیاست خاطره، بیگانه یک برچسب و مفهوم خاطراتی است و می‌توان از طریق رویه‌های خاطراتی، برخی خارجی‌ها را به «بیگانه» تبدیل کرد و از برخی نیز «بیگانه‌زدایی» کرد. چیزی به نام «موجیبت خاطراتی» وجود ندارد. مفهوم بیگانه، یک نشانه یا دال میان‌تهی است. وظیفه سیاست خاطره، پر کردن این دال و «تولید بیگانه» است؛ از این رو، مصداق‌های بیگانه، متغیر است؛ به‌عنوان مثال، عراق در گذشته یک دیگری خاطراتی و مصداق یک بیگانه مداخله‌گر بود، اما پس از سال ۲۰۰۳ از این کشور، «بیگانه‌زدایی» شد. در آینده نیز ممکن است با قدرت‌گیری گفتمان باستان‌گرایی در ایران، دوباره عراق به بیگانه تبدیل شود؛ هرچند با وجود تغییرپذیری خاطره نباید تصور کرد که خاطره به‌راحتی و به‌سرعت قابل تغییر است. چنان‌که در این مقاله توضیح داده خواهد شد، روایت خاطراتی رسمی و غیررسمی از انگلیس، در طول بیش از ۱۵۰ سال، ثابت مانده است. از سوی دیگر، ماندگاری خاطراتی از روسیه در سطح جامعه باعث شده است که تلاش‌های همه‌جانبه دولت برای مقبول‌سازی روایت خاطراتی جدید از روسیه، با چالش‌هایی روبه‌رو شود.

فرایند ساخت بیگانه، پیامد تعامل بین گروه‌های خاطراتی گوناگون است. مردم،

دریافت‌کنندگان منفعل خاطرات دولتی نیستند و همسویی و مخالفت آنان با روایت‌های خاطراتی دولت‌ها، نقش مهمی در سیاست داخلی و خارجی دارد؛ به‌عنوان مثال، پهلوی دوم، در پی اعمال سیاست فراموشی در مورد آمریکا بود، اما در حوزه اجتماعی، سیاست یادآوری، به‌ویژه با تأکید بر خاطره کودتای ۲۸ مرداد، با رویکرد دولتی در تعارض بود؛ ازین‌رو، اتحاد و توسعه روابط با آمریکا به‌شدت موردانتقاد حوزه اجتماعی قرار گرفت. پس از انقلاب نیز دیالکتیک بازنمایی‌های خاطراتی از محورهای کشمکش‌های سیاسی بوده است؛ برای نمونه می‌توان به شیوه‌های بازنمایی خاطره کورش، مکان خاطره پاسارگاد، و روز ملی غیررسمی هفتم آبان اشاره کرد.

مقاله حاضر بر خاطرات مربوط به اقوام و کشورهای «بیگانه» و به‌ویژه، خاطره روسیه و انگلیس تمرکز دارد. بیگانه‌نمایی و بیگانه‌انگاری کشورهای خارجی، راهکار قدرتمند کارگزاران خاطراتی رسمی و غیررسمی برای مشروعیت‌زدایی یا جلوگیری از برقراری و توسعه روابط است.

۴. رویکرد خاطراتی دولت در مورد انگلیس

توطئه‌آمیز دیدن رفتارهای انگلیس و قائل شدن نقش مبالغه‌آمیز برای این کشور در تحولات ایران، پیشینه دیرینه‌ای دارد. سید ضیاء، از عاملان کودتای اسفند ۱۲۹۹، می‌گوید: «تاریخ سیصدساله اخیر نشان داده که انسان در دوستی با انگلیس ضرر می‌کند، اما دشمنی با انگلیس، موجب محو آدمی می‌شود» (به نقل از: میلانی، ۱۳۹۲: ۱۷). محمد مصدق و حزب توده، شاه را دست‌نشانده انگلیس می‌دانستند و شاه نیز آن‌دو را عامل انگلیس می‌دانست. فردوست ادعا می‌کرد که مصدق، آگاهانه به بریتانیا و آمریکا کمک می‌کرد تا علیه خودش کودتا به‌راه اندازند. چند سال پس از قیام کاملاً بومی ۱۵ خرداد ۱۳۴۲، پرسش علم از شاه این است که «هنوز نمی‌دانم خارجی‌ها، کدام‌یک تحریک می‌کردند. روس‌ها، انگلیس‌ها، یا آمریکایی‌ها؟» که البته شاه معتقد بود، کار انگلیس بوده است (آبراهامیان و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۰۱). پس از انقلاب، جعفر بهبهانیان به شاه پیشنهاد داد: «بلند شوید به انگلستان برویم. برای عذرخواهی از توهینی که دوسه سال پیش در ماجرای نفت به مردم انگلستان کردید. آن وقت کارها روبه‌راه می‌شود، به تهران برمی‌گردیم» (بهنود، ۱۳۸۵: ۶۰). این روایت خاطراتی، پس از انقلاب اسلامی تعدیل شد؛ اما به دلیل تداوم ظلم‌های انگلیس، منفی‌نگری

ناشی از خاطرات تلخ از این کشور تداوم یافت. در ادامه به شش رویه خاطراتی مهم دولت در مورد انگلستان اشاره شده است.

مدارس: در کتاب‌های درسی مدارس پس از انقلاب اسلامی، انگلیس، مهم‌ترین و ویرانگرترین کشور در تاریخ معاصر ایران بوده است؛ به‌عنوان مثال، در کتاب درسی تاریخ معاصر ایران پایه یازدهم نام انگلیس/ انگلستان ۳۵۴، آمریکا ۲۷۵ و روسیه/ شوروی ۱۴۲ بار آورده شده و خباث‌های انگلیس در طول تاریخ، از عهدنامه «مفصل» تا بیداری اسلامی، تشریح شده است. نمونه‌هایی هم که ممکن است ذهنیت دیگری را به دانش‌آموز منتقل کند، تعدیل می‌شود؛ به‌عنوان نمونه، در کتاب درسی «مطالعات اجتماعی»، پناه بردن مردم به سفارت انگلیس در عهد مشروطه، موردنقد قرار می‌گیرد؛ زیرا، مردم از «سیاست پیچیده استعماری انگلیس و سوءاستفاده این کشور از تحصن آن‌ها» غافل بودند. همچنین، از سال ۱۳۹۹ در درس هشتم کتاب فارسی پنجم دبستان با عنوان «دفاع از میهن»، زندگینامه رئیس‌علی دلواری، به‌عنوان نماد مبارزه با بیگانگان اضافه شده است. در بخشی از این درس، پس از بازپس‌گیری محله‌ای آورده می‌شود: «رئیس‌علی، پرچم انگلیس را به‌زیر کشید و به افسر انگلیسی گفت: به فرماندهات بگو، پرچم انگلیس در این کشور جایی ندارد».

روزهای ملی: پس از اعتراض‌های سال ۱۳۸۸ و نقش مخرب رسانه‌های انگلیس در آن، روز ۱۲ شهریور (هم‌زمان با روز شهادت رئیس‌علی دلواری) در تقویم ایران، «روز ملی مبارزه با استعمار انگلیس» نام‌گذاری شده است. سخنرانی مقامات تأثیرگذار، رسانه‌های خبری، فیلم و سریال‌ها، مانورهای نظامی، و... سبب افزایش تأثیرگذاری عاطفی و شناختی این روز ملی می‌شود. روز ملی دیگری که در تقویم رسمی کشور وجود دارد، روز سوم اسفند است که به‌نام روز «کودتای انگلیسی رضاخان» ثبت شده است. در این روز به دست‌نشاندهی رضاشاه و پهلوی‌ها و نقش انگلیس و زیان‌های آن برای ایران اشاره می‌شود.

رسانه: دولت با استفاده از ابزارهای مختلف رسانه‌ای، به‌عنوان مهم‌ترین وسیله انتقال خاطرات، اقدام به جامعه‌پذیری خاطراتی مردم در مورد انگلیس کرده است. در این راستا، رسانه‌های دولتی، فرهنگ و مفاهیم سیاسی را در بافت تاریخ به مخاطب ارائه می‌دهند و از این طریق، در قالب بینشی تاریخی، شناختی سیاسی-خاطراتی عرضه می‌کنند که از دانش صرفاً سیاسی، بسیار تأثیرگذارتر و قانع‌کننده‌تر است؛ به‌عنوان مثال، در گزارشی درباره نقش منفی بی‌بی‌سی در انتخابات ۱۳۹۴ در تلویزیون گفته می‌شود: «بنگاه سخن‌پراکنی دولت انگلیس که در کودتای ۲۸ مرداد، اسم

رمز را این گونه اعلام کرد: الان دقیق نیمه شب است، حالا در روز روشن، فریاد می زند به چه کسانی رأی ندهید». همچنین، سریال ها، فیلم ها، و مستندهای «کیف انگلیسی»، «بانوی سردار»، «خاطرات مرد ناتمام»، «یتیم خانه ایران»، «خاک و آتش»، «ردپای روباه»، «عملیات چشم روباه»، «کار، کار انگلیسی ها است»، و... همگی بازنمایی های منفی رفتارهای تاریخی انگلیس از طریق رسانه هستند. دو سریال «عمارت فرنگی» و «معمای شاه» نیز در این زمینه اهمیت فراوانی دارند که در آن ها نشان داده می شود، اداره کننده های اصلی و پشت پرده ایران در زمان رضاشاه و محمدرضاشاه، به ترتیب، اردشیر ریپورتر و شاپور ریپورتر بوده اند^(۱).

سریال «گاندو ۲» نیز نمونه مهمی در این زمینه است که تصویر منفی خاطراتی از انگلیس در آن که جزء سریال های راهبردی معرفی می شود در قالب جاسوسی به نام موسی پور ارائه می شود. او بر بسیاری از افراد کلیدی ایران، سیطره کامل دارد و حتی به اعضای ارشد مذاکره کننده ایران دستور می دهد که در نطق خود چه بگویند، چگونه راه بروند، و کیفشان را با کدام دست بگیرند. «خاطراتی» بودن تصویر ارائه شده، اساس بازنمایی انگلیس در این سریال است؛ برای نمونه، در سکانسی مأمور امنیتی ایرانی با اشاره به نقش انگلیس در قحطی ساختگی و تعداد کشته شدگان ایران می گوید: «نصفشان نابود شدند. با یک جست و جوی ساده در اینترنت می شود فهمید انگلیس در طول تاریخ چه بلایی سر ایران آورده. الان هم دارند تلاش می کنند که این لکه ننگ را از ذهن و مغز مردم پاک کنند». ماندگاری خاطراتی ایران و عدم تحول روایی به موازات تغییرات نظام بین الملل در طول ۱۵۰ سال اخیر، به خوبی در گفت و گوی زیر آشکار است. در این گفت و گو انگلیس به نوعی قدر قدرت^۱ معرفی می شود؛ بنابراین، تأثیرگذاری آن حتی از آمریکا که ابرقدرت^۲ انگاشته می شود نیز فراتر است:

راجر (سفیر انگلیس): «با خودم فکر می کردم بعد از این همه سال حضور در خاورمیانه و ایران، تأثیرگذاری ما اندازه آمریکا نیست».

«شارلوت والر (مأمور سرویس اطلاعات مخفی): «دقیقاً برعکس. یک نگاه به تاریخ بینداز. ریشه شبکه و منابع ما در خاورمیانه، خیلی عمیق تر از این حرف هاست. همین آمریکا. تصمیم گیرنده اصلی کیست؟ لابی های صهیونیستی. لابی های صهیونیستی را کی تشکیل داده؟ بریتانیا».

1. Hyperpower
2. Superpower

بناهای یادبود: موزه‌ها از مهم‌ترین مکان‌های خاطراتی هستند که با عینی‌سازی خاطره و عرضه تجربه‌ای زنده در درونی‌سازی و بیوگرافیک کردن خاطره برای مخاطب، نقش مهمی ایفا می‌کنند. موزه رئیس‌علی دلواری، که خانه مسکونی او بوده است، یکی از موزه‌های فعال و پرمخاطب است که روزانه حدود سه‌هزار نفر از آن بازدید می‌کنند. در این موزه، مجسمه‌های رئیس‌علی، جنگ‌افزارها، وصیت‌نامه‌های مبارزان، و تمبرهای زمان اشغال بوشهر با مهر «بوشهر تحت اشغال بریتانیا»، و... نمایش داده می‌شود. هنوز آثار شلیک سلاح‌های انگلیسی بر روی دیوارهای خانه وجود دارد. یکی دیگر از مکان‌های خاطراتی، محل شهادت رئیس‌علی است که به «مشهد رئیس‌علی دلواری» شهرت دارد و به‌عنوان یک اثر تاریخی، ثبت ملی شده است.

قوانین خاطره: در «قانون پیگیری حقوقی-سیاسی نقش و دخالت آمریکا و انگلیس در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ علیه دولت ملی ایران»، دولت، موظف به دریافت غرامت کودتا شده است. همچنین، در طرح «پیگرد حقوقی علیه دولت انگلستان برای جبران خسارات وارده به اتباع ایرانی» آمده است: «به‌دلیل اینکه جنایت‌های انگلیس در حق مردم ایران تمامی ندارد، دولت موظف است موضوع «هولوکاست واقعی تاریخ» و کشتار ۹ میلیون نفر با قحطی مصنوعی طراحی شده توسط انگلیس را پیگیری کند». طرح خاطراتی دیگری که در سال ۱۳۹۸ در مجلس اعلام وصول شده است، «طرح الزام دولت به بازپس‌گیری درآمدهای آمریکا و انگلیس از نفت ایران، بعد از کودتای ۲۸ مرداد» است. در این طرح آمده است که با توجه به سهم‌های ۴۰ درصدی آمریکا و انگلیس از نفت ایران پس از کودتای ۲۸ مرداد، دولت وظیفه دارد با رجوع به دادگاه‌های بین‌المللی، این درآمدهای ظالمانه را بازپس بگیرد.

فضای عمومی: در حوزه سیاست، نام‌گذاری فضاهای عمومی، سبب پیوند خاطره مداخله انگلیس با هر روزی‌نگی و تجربه زیسته مردم می‌شود. بسیاری از خیابان‌ها، میدان‌ها، بوستان‌ها، و... به نام رئیس‌علی دلواری نام‌گذاری شده‌اند. نام‌های دیگری که به‌شکلی به استعمار انگلیس مربوط می‌شوند، در نقاط مختلف کشور وجود دارند که به‌عنوان نمونه می‌توان به خیابان بایی ساندرز، گاندى، سید عبدالحسین لاری، و میرزای شیرازی اشاره کرد. مجسمه‌ها، دیوارنگاره‌ها، نام خیابان‌ها و میدان‌ها، و... خاطره را روزمره می‌کنند. پیکره شهرها، همچون یک گالری شبانه‌روزی، به‌خوبی می‌توانند عواطف منفی و نفرت‌انگیز را نسبت به انگلیس برانگیزند.

تصویر شماره (۱). نمونه‌بازنمایی خاطراتی انگلیس در فضای شهری (میدان فردوسی تهران)

منبع: تسنیم، ۱۳۹۴

پیامد رویه‌های خاطراتی یادشده، مشروع شدن تداوم جهت‌گیری سیاست خارجی ضد استکباری و ضد انگلیسی است. هدف سیاست خارجی ایران، پیشبرد مقاومت در برابر غرب و انگلیس است. لازمه مشروعیت جهت‌گیری ضد انگلیسی، وجود و تداوم تصویر ادراک منفی در جامعه است. خاطرات منفی و «سوء پیشینه» انگلیس و قرار دادن رفتارهای امروز این کشور در چارچوب ادراکی تاریخی، مهم‌ترین بنیان حفظ تصویر منفی از انگلیس است. این تصویر منفی با القای تغییر ناپذیری آن در قالب بینشی برآمده از انبوه خاطرات منفی، که پیوسته یادآوری می‌شود، موجب حفظ کینه و تازه ماندن، درمان نشدن، و دردآور بودن زخم‌های روانی ایرانیان در مورد انگلیس می‌شود. وجود چنین زخم‌های روانی‌ای، تولید و فوران عواطف منفی در مورد انگلیس را در پی دارد که سیاست خارجی همسو با آن را مشروع می‌کند. هرگونه تلاش برای تغییر بنیادین در سیاست خارجی فعلی نیز موجب فعال شدن و پیش کشیدن تروماها و خاطرات ناگوار پرشماری از ۲۰۰ سال پیش تاکنون می‌شود که حل و فصل آن، نیازمند سیاست خاطراتی گسترده‌ای همچون اتخاذ سیاست پشیمانی، دیپلماسی عذرخواهی، دیپلماسی غرامت و مانند آن از سوی انگلیس است.

۵. رویکرد خاطراتی دولت در مورد روسیه

فراموشی یکی از نیازهای بشر و راهکاری برای قطع زنجیره کینه‌ها و دشمنی‌ها است و جمهوری اسلامی ایران، همانند همه کشورهای، در پاره‌ای از موارد از رویکرد فراموشی بهره برده

است. در این راستا، دولت با اتخاذ سیاست فراموشی، مسکوت‌سازی، روایت‌گری بدیل و منقطع‌سازی تلاش کرده است گذشته روابط با روسیه را بر پایه اهداف امروزی خود تغییر دهد. مسکوت‌سازی گذشته، روشی است که در راستای تنش‌زدایی به کار می‌رود. این روش به «اثر درمانی فراموشی» باور دارد؛ زیرا، گذر زمان، زخم‌های روانی را شفا می‌دهد و در صدد است تا تروماها و اعمال خشونت‌آمیز دیگران را به دست فراموشی جمعی بسپارد تا امکان مصالحه را فراهم کند. سیاست فراموشی، رویکردی منفعلانه با اشاره نکردن به گذشته نیست، بلکه این رویکرد، می‌تواند از طریق «فراموشی برنامه‌ریزی شده» و حتی «سرکوب گذشته» (از طریق نابودی اسناد، سانسور بازگویی گذشته، جرم‌انگاری خاطرات و...) انجام شود. هرچند به نظر فروید، این رویکرد، سرانجام موجب «بازگشت سرکوب‌شدگان» می‌شود و خاطرات یادشده با رویکردی انتقام‌جویانه به اکنون بازمی‌گردند (رسو^۲، ۲۰۱۷: ۵). در روایت‌های جدید، با منقطع‌سازی تاریخی، پیوستگی معنایی حال و گذشته قطع و روایت جدیدی از ماهیت روسیه ارائه می‌شود. بر این مبنای، روسیه کنونی برخلاف گذشته، هیچ نقشه و نیتی برای سلطه و استکبارورزی در ایران ندارد. مقام معظم رهبری، به عنوان پرمخاطب‌ترین و پرنفوذترین مقام ایرانی در حوزه گفتمان‌سازی و روایت‌گری خاطراتی، در راستای سیاست‌هایی که مقامات اجرایی برای گسترش روابط با روسیه اتخاذ کرده‌اند، تلاش داشته‌اند با تکنیک‌های خاطراتی این مسیر را هموار کنند. یکی از تکنیک‌های مورد استفاده ایشان، مسکوت‌سازی است که می‌توان به دو قرارداد مهم تاریخی ترکمانچای و قرارداد تنباکو (رژ/تالبوت) اشاره کرد. ایشان در فاصله سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۰، هفت بار قرارداد ترکمانچای با روسیه را یادآوری کرده‌اند؛ در حالی که ۵۲ بار به قرارداد تنباکو با انگلیس پرداخته‌اند. همچنین، روش عرضه تفسیر و روایت نوین تاریخی، مورد استفاده ایشان بوده است؛ به عنوان نمونه، در دیدار با پوتین در سال ۱۳۸۶ اشاره کرده‌اند: «تصویر ملت روسیه در ذهن ما، تصویر روشن و خوبی است و این به علت مقاومت‌ها و تدابیری است که ملت روسیه در مقاطع مختلف از خود نشان داده است» (فارسی خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۷/۲۴).

مقام‌های دیگر کشور نیز از تکنیک‌های خاطراتی یادشده استفاده کرده‌اند. ولایتی، مشاور رهبر در امور بین‌الملل، خاطره مردم ایران از روسیه را بی‌اهمیت و بی‌ربط با زمان کنونی

1. Silencing the Past

2. Rusu

می‌داند و بر این نظر است که روسیه کنونی، روسیه تزاری یا شوروی کمونیستی نیست؛ رابطه با روسیه، رابطه دوسویه و برابری است، اما غرب‌گرایان با عوام‌فریبی و تکیه بر ذهنیت‌های تاریخ‌گذشته، مبتنی بر برداشت سلطه‌جویانه از کمونیست‌های جهان با محوریت مسکو، برقراری ارتباط راهبردی با روسیه را موردتهاجم قرار داده‌اند (تابناک، ۱۴۰۰/۰۲/۱۶). امیرعبداللهیان، وزیر امور خارجه، نیز بر این نظر است که روسیه پوتین با دوران شوروی و پیش از آن بسیار فرق دارد و رویکرد خود را عوض کرده است (ایسنا، ۱۴۰۰/۰۷/۱۳). کاظم جلالی، سفیر ایران در روسیه، درباره سفر رئیس‌جمهور ایران به روسیه در دی ۱۴۰۰ بیان کرد: «برخی با شبیه‌سازی روسیه امروز با برداشت‌های منفی و رسوب‌شده از رفتار روسیه تزاری و سلطه‌گری شوروی، تحکیم روابط امروز ایران با روسیه نوین را تخریب می‌کنند... مشکل اینجاست که شناخت ایرانی‌ها از روسیه به دوران تزار و شوروی برمی‌گردد و هرچه فحش می‌دهند، به دوران تزار است» (ویژه‌نامه سفر رئیس‌جمهور ایران به روسیه، ۱۴۰۰: ۴). زهره الهیان، نماینده مجلس، نیز در این باره می‌گوید: «مخالفان دنبال آن هستند که تاریخ روابط ایران در دوران قاجار با روسیه را برجسته کنند؛ اما روسیه امروز با روسیه دوره قاجار، تفاوت اساسی دارد. نشانه این تفاوت آن است که پوتین، اولین رئیس‌جمهوری بود که انتخاب رئیسی را تبریک گفت و نشست نیز با رئیس‌جمهور، بدون سقف زمانی تعیین کرده است» (خبرآنلاین، ۱۴۰۰/۱۰/۳۰).

بازنمایی روسیه در رویه‌های خاطراتی‌ای همچون قوانین خاطراتی، روزهای ملی، فضای عمومی، و بناهای یادبود، به‌طور کامل مسکوت‌سازی شده است. در تقویم کشور که با ۳۵۱ مناسبت، پرمناسبت‌ترین تقویم جهان است ۱۱ روز ملی در راستای سیاست یادآوری خاطرات آمریکا و انگلیس گنجانده شده است؛ باین حال، سالگردهایی همچون امضای ترکمانچای، بمباران حرم امام رضا(ع)، حمله به تبریز و اعدام ثقة‌الاسلام، به‌توب بستن مجلس، و اشغال آذربایجان، مسکوت‌سازی شده است. در حوزه عمومی و شهری، هیچ نام‌گذاری، دیوارنگاره، بنر، و بیلبورد ضدروسی‌ای یافت نشد. دو نمونه از رویه‌های خاطراتی که در آن‌ها فراموشی برنامه‌ریزی شده و روایت بدیل به‌خوبی قابل‌تحلیل است، مدرسه‌ها و رسانه‌ها هستند.

مدارس: در کتاب‌های درسی از روش مسکوت‌سازی و روایت‌گری بدیل در مورد تاریخ روسیه استفاده شده است. از سال ۱۳۹۹ در کتاب درسی تاریخ (۳)، ویژه علوم انسانی، تغییرات مهمی متناسب با سیاست روز ایجاد شد. در درس پنجم، عبارت‌های «سفیر متجاوز

روسیه»، «حکومت مستبد روس»، باز بودن «دست روس‌ها برای دخالت بی‌حدوحصر در امور ایران»، «جنایت‌های هولناک» روسیه، «سربازان متجاوز روس»، «دخالت‌ها و جنایات روس»، ماجرای اولتیماتوم ۴۸ ساعته روس‌ها، شهادت ثقة‌الاسلام و آزادیخواهان تبریز، و شهادت زائران در قضیه به‌توپ بستن حرم امام رضا (ع) توسط روسیه، حذف شده است. در چاپ پیش از ۱۳۹۹، عامل خاطره مهم به‌توپ بستن مجلس، نیروی قزاق و روسیه بود، اما در چاپ جدید، فاعل این عمل، محمدعلی‌شاه است و روسیه تنها از آن حمایت می‌کند و بر نقش انگلیس هم تأکید می‌شود (کتاب درسی تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر، ویژه علوم انسانی، ۱۳۹۹: ۴۳-۴۱). همچنین، در دو سال تحصیلی ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ در کتاب فارسی (۲) پایه یازدهم، بسیاری از بازنمایی‌های تلخ اقدامات روسیه حذف شده بود که عبارت بودند از: «دست‌درازی‌های همسایه شمالی ایران، یعنی روسیه»، «روسیه چشم طمع بر آذربایجان دوخته بود»، «دیری نگذشت که پرچم روس‌ها در خاک آغشته به خون بی‌گناهان به اهتزاز درآمد» و «نگاه فزون‌خواهانه و دهشت‌بار روس‌ها به فراتر از این‌ها دوخته شده بود».

رسانه‌ها: تاکنون تنها یک فیلم، یعنی فیلم «استرداد»، به‌طور اختصاصی به روابط ایران و روسیه/شوروی پرداخته است. این فیلم از فیلم‌های انگشت‌شماری بود که در کاخ کرملین اجازه فیلم‌برداری گرفت. داستان فیلم به سال ۱۳۳۴ و بازگرداندن یازده‌ونیم تن طلای ایران مربوط می‌شود. در فیلم نشان داده می‌شود که شوروی در پی پس دادن طلاهای ایران بوده است، اما اشرف پهلوی با سفر به مسکو، این کشور را از پس دادن اموال ایران باز می‌دارد. در فیلم، نشانی از قالب‌های ضداستعماری و شخصیت‌های متجاوز و بی‌رحم، همانند شخصیت‌های استعمارگر غربی، وجود ندارد. این‌گونه روایت‌گری بدیل در بازنمایی‌های رسانه‌ای دیگر نیز یافت می‌شود. یکی از موضوع‌های وحدت‌بخش خاطراتی، انتشار عکس سفیر روسیه و انگلیس در مرداد ۱۴۰۰ بود که به لحاظ واکنش خاطراتی، دولت و مردم را در کنار یکدیگر قرار داد؛ اما حتی در این زمینه هم تلاش برای روایت جایگزین منتفی نشد؛ به‌عنوان مثال، با وجود اینکه سفیر روسیه این عکس را منتشر کرده بود، صداوسیما در گزارشی خبری درباره این رخداد از زبان مردم می‌گوید: «البته کاربران، حساب سفیر انگلیس را از روسیه جدا کردند. سفیر جدید انگلیس باید تنبیه شود... مسکو هم مراقبت کند که سفیر انگلیس برای سفیر روسیه دانه نپاشد و دام پهن نکند».

دولت جمهوری اسلامی ایران، در پی توسعه همه‌جانبه روابط با روسیه است؛ درحالی‌که

تصویر خاطراتی بسیار منفی و موردجماعی در میان بیشتر مردم جامعه ایرانی در مورد روسیه، یادآوری می‌شود. رخداد‌های مربوط به روابط با روسیه، حتی در قیاس با انگلیس نیز برجسته‌تر است؛ زیرا، تصویر تاریخی منفی در مورد انگلیس، تصویری کلی است، اما خاطرات مرتبط با روسیه، رویدادمحور است؛ به‌گونه‌ای که بسیاری از رویداد‌های مرتبط با روسیه به مهم‌ترین نمادهای سیاسی ایران تبدیل شده‌اند که مثال و نماد ذلت، حقارت، و دخالت‌های بیگانگان است. نکته خاطراتی برجسته این است که به‌دلیل تداوم موجودیت روسیه، به‌عنوان یکی از قدرت‌های بزرگ جهان، و وجود ارتباطات ایران و روسیه، خاطرات زنده از این کشور، ارتباط وثیقی با امروز دارند؛ به‌گونه‌ای که تبیین‌کننده ماهیت روسیه فعلی و نوع رابطه آن با ایران پنداشته می‌شوند^(۲)؛ بنابراین، دولت از طریق رویه‌ها و روایت‌های خاطراتی یادشده، در پی تطبیق گذشته با حال و کاستن از مخالفت‌های اجتماعی علیه گسترش روابط با روسیه است.

۶. گرایش خاطراتی اجتماعی در مورد انگلیس

سیاست خاطراتی رسمی دولت در مورد انگلیس در حوزه اجتماعی از مشروعیت کامل برخوردار است. حتی در حوزه اجتماعی، گرایش‌های خصمانه‌تری در قیاس با دولت مشاهده می‌شود. رویه‌های خاطراتی، که زبان و ضرب‌المثل‌ها از مهم‌ترین ارکان آن هستند، انتقال‌دهنده روزه احساسات دوستی و دشمنی به‌شمار می‌آیند. در حوزه زبانی، به‌عنوان خانه تفکر و محل برساخت زندگی اجتماعی، ضرب‌المثل انسان فریبکار، «چرچیل» است، یا کاربرد اصطلاح «روبه پیر» در مورد انگلیس بسیار رایج است. اصطلاحات دیگری که در زبان عامه وجود دارد، از جمله «انگلیسی‌ها با پنبه سر می‌برند»، «کار، کار انگلیسی‌ها است» و مانند آن، نشان می‌دهد که ابعاد شناختی و هنجاری زبان فارسی به‌شدت سویه‌های انگلیس‌ستیزانه پیدا کرده است.

با رجوع به بازنمایی‌های خاطراتی در فضای مجازی مشخص می‌شود که تعداد زیادی از مردم، عامل مشکلات اساسی کشور را انگلیس می‌دانند و حتی برخی از جریانات مخالف نظم مستقر، نظم مستقر، بدون اسناد و شواهد، انگلیس را عامل براندازی پهلوی دوم، وقوع انقلاب اسلامی، و قدرت‌گیری روحانیون می‌دانند. در سوی دیگر نیز مخالفان نظم فعلی، با انگلیس ارتباط می‌یابند. حتی می‌توان در فرهنگ سیاسی ایران از مفهوم «بی‌بی سی‌هراسی» نام برد. برخی از مخالفان دولت کنونی ایران، نه تنها بی‌بی‌سی را در برانداختن رضاشاه و

محمدرضا شاه مقصر می‌دانند، بلکه در حال حاضر نیز بدون دلیل، این رسانه را عامل دفاع و حفظ جمهوری اسلامی ایران به‌شمار می‌آورند. در طرف مقابل نیز بی‌بی‌سی، «رسانه ملکه» یا «بنگاه دروغ‌پراکنی» نامیده می‌شود که در پی ایجاد آشوب در کشور است. البته این مقاله در پی تأیید یا رد ادعاهای یادشده نیست؛ چنان‌که برخی از ادعاها را می‌توان با شواهد تأیید کرد. نکته این بخش، مسئله گستره بدبینی و بی‌اعتمادی طیف‌های گوناگون و حتی متضاد سیاسی به نقش و کارکرد بی‌بی‌سی بر مبنای یک تصویر خاطراتی منفی است. قدرت و اهمیت دانش خاطراتی چنان مستحکم است که در مسائل تاریخی می‌تواند جایگزین پژوهش‌های علمی شود؛ به‌عنوان مثال، ادعای تأثیر تعیین‌کننده بی‌بی‌سی در سقوط محمدرضا شاه یا جمله معروف «اکنون دقیقاً نیمه‌شب است» از رادیو بی‌بی‌سی در جریان کودتای ۲۸ مرداد، با وجود اینکه با شواهد و استدلال‌های معتبری حمایت نمی‌شوند، به‌گونه‌ای گسترده موردقبول بخش‌هایی از جامعه قرار گرفته و بازگویی و بازتولید می‌شوند. با وجود ظهور رسانه‌های فراوان، هنوز بی‌بی‌سی برای ایرانیان معنا و اهمیت ویژه‌ای دارد. این رویکرد، ناشی از بازنمایی خاطراتی بی‌بی‌سی در طول دهه‌های متمادی به‌عنوان رسانه‌ای با قدرت بسیار زیاد است. جدول شماره (۱)، بیانگر این نگاه است و نشان می‌دهد که در نقاط دیگر جهان، بی‌بی‌سی یک رسانه در کنار رسانه‌های دیگر است، اما به‌نظر ایرانیان، تنها یک رسانه دولتی در راستای منافع انگلیس نیست، بلکه یکی از «بازیگران» مهم سیاست ایران در ۱۰۰ سال اخیر است؛ بنابراین، همان تأثیرگذاری مداخله‌گرایانه و مخربی را که در برهه‌هایی همچون شهریور ۱۳۲۰، کودتای ۲۸ مرداد، و تحولات دیگر پیش و پس از انقلاب داشته است، امروز نیز دارد.

جدول شماره (۱). مقایسه درصد و تعداد دنبال‌کننده‌های حساب‌های رسمی بی‌بی‌سی در اینستاگرام به زبان فارسی

و زبان‌های دیگر در سپتامبر ۲۰۲۱

زبان	جمعیت سخنگویان (نفر)	تعداد دنبال‌کنندگان (نفر)	درصد دنبال‌کنندگان
انگلیسی	۱/۳۵۰ میلیارد	۱۹/۲ میلیون	۱/۴
چینی	۱ میلیارد	۱۲۹ هزار	۰/۰۱۲
عربی	۴۳۶ میلیون	۲ میلیون	۰/۴۵
اسپانیایی	۴۲۰ میلیون	۱ میلیون	۰/۲۳
ترکی استانبولی	۸۰ میلیون	۷۱۲ هزار	۰/۸۹
فارسی	۱۱۰ میلیون	۱۴ میلیون	۱۲/۷۲

منبع: یافته‌های نویسنده

برون‌داد این سیاست خاطراتی در سطح اجتماعی، تحکیم و تشدید رویکرد خصمانه در مورد

انگلیس است. چنین مبانی اجتماعی خاطراتی قدرتمندی، عامل مهمی برای ثبات سیاست خارجی و جلوگیری از تغییرهای احتمالی در روابط ایران و انگلیس بوده است. هرچند رویکرد رسمی نیز مبتنی بر گسترش روابط با انگلیس نبوده است، اما حتی در برهه‌هایی که دولت‌هایی در ایران سعی در بهبود نسبی روابط با اروپا و تاحدی هم انگلیس داشته‌اند، با واکنش منفی اجتماعی روبه‌رو شده‌اند. اعتراض به بازگشایی سفارت انگلیس در تاریخ ۲ شهریور ۱۳۹۴، اعتراض به برگزاری مراسم تولد ملکه در تاریخ ۲۳ خرداد ۱۳۹۸، اعتراض به حضور سفیر انگلیس در تجمع‌های مربوط به سقوط هواپیمای اوکراینی در ۲۲ دی ۱۳۹۸، اعتراض به سفر سفیر انگلیس به یزد در ۱۰ مهر ۱۳۹۹، و ده‌ها اعتراض دیگر از این دست نشان می‌دهد که مؤلفه‌ی خاطره، مهم‌ترین متغیر شناختی منفی مردم از انگلیس و از برجسته‌ترین ابزار مخالفت‌جویی با بهبود روابط کنونی با این کشور است.

تصویر شماره (۲). اعتراض به جشن تولد ملکه انگلیس در تهران

تصویر شماره (۳). اعتراض به بازگشایی سفارت انگلیس در تهران

۷. گرایش خاطراتی اجتماعی در مورد روسیه

خاطره‌ی روسیه، از زنده‌ترین خاطرات تاریخی ایرانیان در مورد یک کشور خارجی است. بیش از صد سال است که کنشگران تأثیرگذار خاطراتی از طریق سیاست‌یادآوری، به انتشار بازنمایی‌های منفی خاطراتی در مورد روسیه می‌پردازند. در این رویکرد خاطراتی، زنجیره‌ای تاریخی ایجاد می‌شود که ترکمانچای را با عدم تحویل اس ۳۰۰، بدعهدی در تحویل نیروگاه بوشهر، و بدقولی در ساخت و تحویل واکنس کرونا پیوند می‌زند. منفی‌نگری خاطراتی در مورد روسیه را می‌توان دست‌کم تا دوره‌ی قائم‌مقام فراهانی به عقب برد. ایرانیان، ۱۵۰ سال پیش از تسخیر سفارت آمریکا، سفارت روسیه را اشغال کرده و گریبایدوف، سفیر این کشور، را به قتل رسانده بودند. گریبایدوف، شخصی متکبر بود، به رسوم ایرانیان توهین می‌کرد، در برابر شاه کفش‌های خود را در نمی‌آورد، و برای مردم نماد ترکمانچای تلقی می‌شد (شمیم، ۱۳۸۷: ۹۷). یکی از اشعار مهم ملک‌الشعراى بهار، ترکیب‌بندی است با عنوان «توپ روس» که در

مورد حمله روسیه به حرم امام رضا(ع) سروده شده است. چند بیت از بند پایانی این ترکیب‌بند عبارت است:

اسلام را شهید جفا کرد توپ روس	توان شمردنش که چها کرد توپ روس
آوخ که در دیار خراسان به عهد ما	تجدید عهد کرب و بلا کرد توپ روس
گرد ضریح سبط نبی را چو قتلگاه	پراز جنازه شهیدا کرد توپ روس

خاطره غیررسمی روس ستیزانه، چنان در فرهنگ ایران رسوب کرده است که بسیاری از سیاستمدارانی که خواستار بازتفسیر خاطراتی در مورد این کشور هستند نیز به گونه‌ای ناخودآگاه آن را بازتولید می‌کنند؛ به عنوان مثال، سیاستمداران مخالف راهبرد غرب‌گرایی و طرفدار گسترش روابط با شرق، برای مشروعیت‌زدایی از قراردادهای نامطلوبشان همچون برجام، اف‌ای‌تی‌اف، ۲۰۳۰، و... به قیاس با ترکمانچای متوسل می‌شوند و ناخواسته به بازتولید بدبینی تاریخی در مورد روسیه مبادرت می‌ورزند؛ به عنوان مثال، علی‌اکبر ولایتی، در سخنرانی‌ای با اشاره به پیشینه تاریخی روابط خوب و کمک‌های روسیه به ایران می‌گوید: «برخی غرب‌گراها و غرب‌زده‌ها و جاهلین، بسیار مقاومت می‌کنند؛ برخی می‌گویند، روسیه در گذشته نقض عهد کرده است که باید به آن‌ها گفت، نه اینکه طرف اروپایی همواره هرچه خواسته‌ایم در طبق اخلاص گذاشته و تقدیم کرده است»؛ اما نکته مهم این است که او در همین سخنرانی برای تقبیح برجام می‌گوید: «حتی عهدنامه‌های گلستان و ترکمانچای هم با آن ذلت، باز نسخه فارسی داشتند، اما درباره برجام این هم انجام نشد» (خبرگزاری دانشجو، ۱۳۹۷/۰۷/۰۹). بر پایه سیاست خاطره، پیامد هر نوع بازتولید خاطرات منفی، رویکرد خصمانه فعلی خواهد بود؛ از این رو، وی ناخواسته، گفتمان و استدلال خود را تضعیف می‌کند. در ساختار خاطراتی ایرانیان از روس‌ها، نتیجه هرگونه اشاره‌ای به ترکمانچای و به‌ویژه اشاره به آن در بافتی منفی، بازتولید بدبینی تاریخی به روسیه است.

در حوزه اجتماعی که محمل خاطره غیررسمی است، حساسیت در مورد روابط با روسیه شدید است و به دلیل زنده و فعال بودن خاطرات منفی، عواطف شدید و مخالفت‌جویانه در مورد روسیه به راحتی فوران می‌کند. فشار افکار عمومی از به اصطلاح تطهیر روسیه در کتاب فارسی (۲) - که به آن اشاره شد - چنان گسترده بود که دولت مجبور شد در چاپ سال ۱۳۹۹، دوباره بازنمایی‌ها و عبارت‌های منفی حذف شده از روسیه را بازگرداند. در واقع، مردم ایران احساس کردند که «امنیت خاطراتی» آن‌ها، تهدید شده است. همچنین، شبکه‌های اجتماعی

— که مردم، آزادانه دیدگاه‌های خود را در آن‌ها منتشر می‌کنند— از مفیدترین منابع برای ارزیابی دیدگاه‌های موجود دربارهٔ روسیه به‌شمار می‌آیند. در اینجا نمونه‌ای از یک پست خبری را از صفحهٔ اینستاگرامی یکی از خبرگزاری‌ها، تحلیل می‌کنیم. عنوان این پست خبری، «اظهارات رئیسی، معاون وزیر بهداشت دولت دوازدهم»، است که می‌گوید: «روسیه ما را فریب داد». این مسئول از بدقولی‌ها و زیاده‌خواهی‌های روسیه دربارهٔ تولید و صادرات واکسن از سوی روسیه صحبت می‌کند. در زیر این مطلب، ۱۹۸ نظر ثبت شده است که همگی بازنمایی خاطراتی منفی روسیه است.

تصویر شماره (۴). سیاست خاطرهٔ غیررسمی مردم در واکنش به خبری دربارهٔ روسیه

پس از انقلاب اسلامی، مردم ایران به‌موازات خاطرات بسیار منفی از انگلیس و آمریکا، از سلطه‌گری‌های روسیه/شوروی نیز خاطرات تلخی داشتند و آن را به‌شکل عمومی ابراز می‌کردند؛ به‌عنوان مثال، یکی از مقام‌های شوروی به سفیر ایران در شوروی گفته بود: «چگونه ایشان [گرومیکو] به ایران بیاید، درحالی‌که در تهران دیواری نیست که از ناسزا به مقامات شوروی بهره نبرده باشد (تاریخ ایرانی، ۱۳۹۰/۰۴/۰۴). در ابتدای انقلاب اسلامی، سیاست خارجی در مورد شوروی، خصمانه بود و بین رویکرد خاطراتی اجتماعی و دولتی نیز همسویی کامل وجود داشت؛ اما در سال‌های بعد، دولت، روایت خاطراتی جدیدی را عرضه کرد تا به‌لحاظ خاطراتی (تطبیق گذشته با حال) امکان گسترش روابط با روسیه فراهم شود. اما این رویکرد، با گرایش بخش‌هایی از جامعه همسو نبوده است. در مواردی همچون «قانون معاهده

اساس روابط متقابل و اصول همکاری بین جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه»، «کنوانسیون رژیم حقوقی خزر»، «سفر رئیس جمهور ایران به روسیه در دی ۱۴۰۰»، و... مخالفت‌های خاطراتی از جمله مهم‌ترین دلایل و ابزارهای مخالفت مردم با گسترش روابط با روسیه بوده است.

نتیجه‌گیری

متغیر مهم خاطره در بررسی گفتمان‌ها و منازعات سیاسی در ایران نادیده انگاشته شده است؛ درحالی‌که ابعاد سیاسی خاطره، نقش فزاینده‌ای پیدا کرده است. در رابطه کشورهای خارجی، خاطرات خصمانه، از طریق انباشت کینه و عواطف منفی، نقش مهمی در تولید رفتارهای خصمانه دارد. با بهره‌گیری از بینش‌های سیاست خاطره می‌توان دریافت که در رابطه با برخی از کشورها، رخداد‌های تنش‌زای امروزی تنها توجیه و جرقه‌ای برای برون‌ریزی نفرت خاطراتی انباشته است؛ به‌عنوان نمونه، در تاریخ ایران، سفارت‌خانه‌های روسیه، آمریکا، انگلیس، و عربستان، که هر چهار کشور از مخاطبان مهم خاطراتی ایرانیان هستند، مورد حمله قرار گرفته‌اند. هدف مقاله حاضر، تحلیل پیچیدگی‌های تعامل با بیگانگانی بود که خاطرات ریشه‌دار و منفی‌ای در مورد آن‌ها وجود دارد که در حوزه عمومی زنده و رایج هستند. خاطرات روسیه و انگلیس از این نوع خاطرات است. در مورد انگلیس، با بررسی حاملان خاطره دولتی و اجتماعی مشخص شد که افق خاطراتی این‌دو، همسو است؛ بنابراین، در مورد بازنمایی‌های خاطراتی منفی دولت از انگلیس، مردمی که در زبان خود چرچیل را نماد حيله می‌دانند یا انگلیس را روباه پیر می‌نامند، با دولت، همدلی نشان می‌دهند. تصور دولت و مردم از انگلیس کنونی، با میانجی‌خاطرات مشترک، همان تصویری است که در گذشته از این کشور داشته‌اند؛ یعنی کشوری حيله‌گر و موذی. به‌همین دلیل، هیچ‌گاه رویکرد خصمانه دولت در سیاست خارجی با عدم مشروعیت روبه‌رو نمی‌شود. در حوزه سیاست‌گذاری خارجی و «دیپلماسی خاطره» نیز با توجه به اینکه تنها ۲۲ کشور در جهان موردتهاجم بریتانیا نبوده‌اند و ۶۵ کشور کنونی، رسماً تحت استعمار بریتانیا بوده‌اند، ایران می‌تواند با تأکید بر خاطرات منفی طیف گسترده‌ای از کشورها، یک گفتمان خاطراتی فعال علیه انگلیس ایجاد کند.

اما در مورد خاطره روسیه، بین دولت و جامعه اجماع وجود ندارد. در خاطره رسمی، در راستای هماهنگ‌سازی گذشته با رویکرد کنونی، گسستی خاطراتی به‌وجود آمده است، اما در حوزه غیررسمی، تداوم خاطراتی وجود دارد. مقاومت‌های خاطراتی مردم از طریق بازنمایی‌های منفی

به منظور رویارویی با تهدیدهای خاطراتی انجام می‌شود. تلاش دولت بر این است که با جامعه‌پذیری دوباره خاطراتی مردم در شیوه شناخت آن‌ها از روسیه که بیش از ۲۰۰ سال قدمت دارد تغییراتی ایجاد کند و در این راستا به حوزه عمومی بقبولاند که روسیه از تاریخ خود جدا شده و قصد سیطره و خیانت دوباره به ایران را ندارد. اما تصور مردم از روسیه، همانند تصورشان از این کشور در گذشته است؛ یعنی کشوری مهاجم و خائن که به راحتی به ایران پشت می‌کند و این کشور را به عنوان یک کارت بازی، وجه المصلحه منافع خود می‌کند؛ از این رو، تلاش دولت برای گسترش روابط با روسیه، با موانع خاطراتی روبه‌رو شده است. وجود برخی از مخالفت‌های اجتماعی با گسترش راهبردی روابط با روسیه، بیانگر مسیر طولانی و پیچیده «تنش‌زدایی تاریخی» از روابط با روسیه است. نکته مهم این است که با توجه به اینکه خاطره، مفهومی «رابطه‌ای» است، پذیرش روایت خاطراتی جدید، نیازمند درپیش‌گیری سیاست خاطراتی متناسب از سوی روسیه، از جمله اجرای رویه‌های مربوط به عدالت انتقالی، سیاست پشیمانی، و مانند آن است. باورپذیر کردن «تغییر روسیه» و درمان شدن زخم‌ها و کینه‌های ریشه‌دار از این کشور، نیازمند رویه‌های عملی خاطراتی، همچون عذرخواهی رسمی و پرداخت غرامت توسط روسیه است؛ بنابراین، بخش مهمی از تلاش‌ها در راستای گسترش روابط پایدار با روسیه، باید معطوف به سوق دادن این کشور به سوی اتخاذ سیاست خاطراتی مطلوب و پوزش خواهانه در مورد ایران باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

یادداشت‌ها

۱. رمان تأثیرگذار «دایی جان ناپلئون»، هراس فراوان و بزرگ‌نمایی شده در مورد انگلیس را دستمایه طنز قرار داد. دایی جان، شخصیت اصلی داستان، تا لحظه مرگ، منتظر حمله انگلیسی‌ها بود و حتی دعوی «شیرعلی» و «واکسی» در کوچه را هم سروصدای تهاجم ارتش انگلیس می‌پنداشت. تأثیر فرهنگی این رمان مهم این بوده است که نخبگان در بازنمایی خاطراتی انگلیس محتاط باشند تا برچسب دایی جان ناپلئون نخورند.

۲. خاطرات تلخ از روسیه، برخلاف خاطرات دیگری همچون حمله مغول و اسکندر، دارای ارتباط معنایی و شناختی گسترده‌ای با دنیای حال به‌شمار می‌آید. کشورهای مغولستان، یونان یا مقدونیه، دیگر قدرت‌های بزرگی نیستند و ارتباطات مهمی با ایران ندارند؛ بنابراین، خاطرات حملات آن‌ها «قابل استفاده» در گفتمان‌ها و منازعات سیاسی نیست؛ اما وضعیت کنونی روسیه، کم‌وبیش همچون قرن ۱۹ باقی مانده است؛ به این معنا که روسیه، همچون قرون گذشته، یکی از قدرت‌های بزرگ جهان است و ارتباطات گسترده‌ای هم با ایران دارد؛ بنابراین، خاطرات مربوط به آن نزد گروه‌های مختلف سیاسی، به شدت کاربرد دارد و تبیین‌کننده ماهیت کنونی روسیه و اهداف و مقاصد آن در مورد ایران پنداشته می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ایرنا (۱۳۹۹/۰۲/۰۲)، «کاظم جلالی: خیلی‌ها در غرب تمایلی به توسعه روابط ایران و روسیه ندارند»، در دسترس در:
www.irna.ir/news/83759204/
- ایسنا (۱۴۰۰/۰۷/۱۳)، «امیرعبداللہیان: ایران عزم جدی برای توسعه روابط همه‌جانبه با روسیه دارد»، در دسترس در:
<https://www.isna.ir/news/1400071309046/>
- آبراهامیان، یرواند؛ اشرف، احمد؛ همایون کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۹۲)، جستارهایی دربارهٔ تئوری توطن در ایران، ترجمه محمدابراهیم فتاحی، تهران: نی.
- آدورنو، تئودور؛ هابزبام، اریک؛ سعید، ادوراد؛ گلیوچ، گرام؛ کیلی، جین (۱۳۹۶)، خاطره، تاریخ و تروما؛ سیاست و ابداع خاطره، ترجمه سپیده برزو، تهران: خرد سرخ.
- بهار، ملک‌الشعرا (۱۳۸۷)، دیوان اشعار، تهران: نگاه.
- بهنود، مسعود (۱۳۸۵)، ۲۷۵ روز بازرگان، تهران، تهران: علم.
- تابناک (۱۴۰۰/۰۲/۱۶)، «ولایتی: مخالفان رابطه ایران و روسیه، غرب باور هستند»، در دسترس در:
tabnak.ir/004PBv
- تاریخ ایرانی (۱۳۹۰/۰۴/۰۴)، «ماجرای حذف شعار مرگ بر شوروی به روایت سفیر سابق ایران در مسکو»، در دسترس در:
<http://tarikhirani.ir/fa/news/825>
- جوادی یگانه، محمدرضا؛ برزو، سپیده؛ شهیدی، مهشید (۱۳۹۵)، «سیاست خاطره در فضای شهری: مطالعه موردی موزه‌های تأسیسی پس از انقلاب در شهر تهران»، مطالعه فرهنگ ارتباطات، ۱۷(۳۴).
- خبرگزاری دانشجو (۱۳۹۷)، «ولایتی: ترکمانچای هم نسخه فارسی داشت، ولی برجام نداشت! / مصدق به آمریکا خوش‌بین بود و جوابش را گرفت / قدرت موشکی و منطقه‌ای ایران را به کوری چشم آمریکا حفظ می‌کنیم»، در دسترس در:
snn.ir/002t7j
- خبرآنلاین (۱۴۰۰/۱۰/۳۰)، «سند تفاوت روسیه امروز با روسیه دوره قاجار از نگاه عضو کمیسیون سیاست خارجی مجلس»، در دسترس در:
khabaronline.ir/news/1594406
- داودی، علی‌اصغر (۱۳۹۱)، «نقش حافظهٔ جمعی در بروز منازعات قومی»، جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۳، شماره ۲-۱.
- رسولی، محمد (۱۳۹۴)، «نگاهی به روابط برون‌گروھی دیاسپورای ارمنی با تکیه بر مفهوم حافظه جمعی»، فصلنامه علوم اجتماعی، سال ۲۵، شماره ۷۰.
- شریعتی، سارا؛ سروش‌فر، زهره (۱۳۹۵)، «بررسی سیاست زمانی حاکم بر تقویم ایران در سال‌های

- پس از انقلاب اسلامی»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ۶، شماره ۱. شمیر، علی اصغر (۱۳۸۷)، ایران در دوره سلطنت قاجار، تهران: بهزاد. فارسی خامنه‌ای (۱۳۷۳/۱۱/۱۴)، «بیانات در خطبه‌های نماز جمعه»، در دسترس در: <https://khl.ink/f/2739>
- فتاحی‌زاده، ابوذر (۱۳۹۵)، «سیاست خاطره: مقدمه‌ای بر رهیافتی نو به سیاست و تاریخ»، سیاست، ۴۶ (۴).
- فرزید، محمدمهدی؛ چوب‌بستی، حیدر (۱۳۹۷)، «حافظه جمعی نسل‌ها از جنگ ایران و عراق»، مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال چهاردهم، شماره ۵۰.
- فرزید، محمدمهدی؛ رضایی، احمد؛ چوب‌بستی، حیدر (۱۳۹۷)، «حافظه جمعی و هویت ایرانی»، مطالعات ملی، دوره نوزدهم، شماره ۷۳.
- کاظمی، کاظم؛ مصطفی‌پور، علی (۱۳۹۲)، «حافظه جمعی قوم کرد و رابطه آن با نگرش نظام هویتی»، جامعه‌شناسی ایران، سال چهاردهم، شماره ۱.
- کریمی، علی (۱۳۹۲)، «حافظه جمعی و فرایند هویت‌یابی: تأملی سیاست‌گذارانه»، مطالعات ملی، سال چهاردهم، شماره ۲.
- کوشکی، الهه؛ دادبخش، مسعود (۱۳۹۷)، «نقش شبکه‌های اجتماعی در حافظه تاریخی جامعه ایرانی (مطالعه موردی شبکه اجتماعی تلگرام)»، مطالعات تاریخ فرهنگی، سال دهم، شماره ۳۵.
- میلانی، عباس (۱۳۹۲)، نگاهی به شاه، تورنتو: پرشن سیرکل.
- ویژه‌نامه سفر رئیس‌جمهور ایران به روسیه (۱۴۰۰)، «حملة گسترده و متمرکز به روابط ایران با روسیه نوین».

Ariely, Gal (2019), "National Days, National Identity, and Collective Memory: Exploring the Impact of Holocaust Day in Israel", *Political Psychology, Vol. 0, No. 0*.

Cherviatsova, Alina (2020), "Memory as a Battlefield: European Memorial Laws and Freedom of Speech", *The International Journal of Human Rights*, available at: <https://www.tandfonline.com/loi/fjhr20>.

Craik, Tulving (2020), *The Oxford Handbook of Memory*, Oxford University Press.

Jaskulowski, Krzysztof (2017), "Politics of Memory in Upper Silesian Schools: Between Polish Homogeneous Nationalism and its Silesian Discontents", *Memory Studies*, available at: <https://journals.sagepub.com/home/mss>.

Jõesalu, Kirsti and Kõresaar, Ene (2013), "Continuity or Discontinuity: On The Dynamics of Remembering Mature Socialism", *Estonian Post-Soviet Remembrance Culture*, Journal of Baltic Studies, Vol. 44, No. 2.

Katz, Max (2013), "Sites of Memory in Hindustani Music: Yusuf Ali Khan and the Sitar Shops of Lucknow", *Ethnomusicology Forum*, Vol. 23, No. 1.

- Langenbacher, Eric (2010), *Power and the Past Collective Memory and International Relations*, Washington, D.C., Georgetown University Press.
- Lavinia Stan and Nadya Nedelsky, (2015), *Post-Communist Transitional Justice: Lessons from 25 Years of Experience*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Maria, Mälksoo (2017), "Memory Must Be Defended': Beyond the Politics of Mnemonical Security", *Security Dialogue*, Vol. 46, No. 3.
- Ram, Haggay (2000), "The Immemorial Iranian Nation? School Textbooks and Historical Memory in Post-revolutionary Iran", *Nations and Nationalism*, Vol.6, No.1.
- Rusu Mihai, Stelian (2017), "Transitional Politics of Memory: Political Strategies of Managing the Past in Post-communist Romania", *Europe-Asia Studies*, available at: <https://www.tandfonline.com/loi/ceas20>.
- Schudson, Michael (1997), "Lives, Laws, and Language: Commemorative Versus Non-Commemorative Forms of Effective Public Memory", *The Communication Review*, Vol. 2(1).
- Snyder, Timothy (2004), *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999*, New edition, Connecticut: Yale University Press.
- Sodaro, Amy (2018), *Exhibiting Atrocity, Memorial Museums and the Politics of Past Violence*, New Brunswick, Camden, and Newark, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
- Verovšek, Peter J (2016), "Collective Memory, Politics, and the Influence of the Past: The Politics of Memory as a Research Paradigm", *Politics, Groups, and Identities*, available at: <https://www.tandfonline.com/loi/rpgi20>.
- Verovsek, Peter J (2017), "Memory, Narrative, and Rupture: The Power of the Past as a Resource for Political Change", *Memory Studies*, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1750698017720256>.
- Wang, Zheng (2018), *Memory Politics, Identity and Conflict Historical Memory as a Variable*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Williams, Jame (2014), *(Re)Constructing Memory: School Textbooks*, Washington: George University.
- Wills, John S. (2005), "Some People Even Died, Martin Luther King, Jr, the Civil Rights Movement and the Politics of Remembrance in Elementary Classrooms", *International Journal of Qualitative Studies in Education*, Vol. 18, Issue 1.